

MIÉRT VAGYUNK JÓK VAGY ROSSZAK?

ÍRTA

SZITNYAI ELEK

BUDAPEST, 1915
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

**MIÉRT VAGYUNK JÓK
VAGY ROSSZAK?**

I.

A rendfenntartó elemek. A bűnös ember. Az erkölcsiség mint szervezetünkől függő jelenség. Az erkölcsi jó és rossz definíciója. Mi hajt a cselekvésre? Az akaratnak, mint reflexnek egyik főforrása az érzés és a vágy. Összefüggés vágy, cselekvés és szervezet között. Eddig csak a bűn eredetét kutatták, de nem vizsgálták miért vagyunk olyanok, a milyenek vagyunk? A jó ember legjellemzőbb tulajdonságai s ezek physiological alapjai. Az érzékenység és a félénkség philosophiája. Az igazságérzetről. Az igazságérzet mint a jellem koronája és mint legmagasabb eszmény.

A nagy Universum csillagai között viszonylagos rend van; a csillagok nem mennek egymásnak, hanem kiszabott utjakat, egymást szabályozva futják. Ez tudvalevőleg a rendfenntartó gravitációnak köszönhető.

Hasonló tüneményt látunk társadalmi életet élő emberek között is. Hogy relativ békében, biztonságban élhetünk, hogy mind agyon nem ütjük egymást, de sőt egymás életét, jogait, vagyonát védelmezzük, ez is egy rendfenntartó erőnek, az erkölcsnek, ennek a szellemi gravitációnak köszönhető.

De miként az universumban sincs absolut rend, mert egy-egy bolygó, üstökös olykor eltér pályájától, vagy egy más csillaggal ütközik össze, a minek aztán rendbontás, perturbatio, égi katastropha a vége, úgy az emberek között is vannak ilyen rendbontók, perturbálók, kik bajokat, katastróphákat idéznek elő. Ez a rendbontó, perturbáló ember: az erkölcstelen, a bűnös ember. És miként a rendbontó csillag, vagy üstökös benne és kívülről fekvő okok

miatt lett rendbontóvá, úgy a bűnös embert is egyrészt szervezetében rejlő végzete, másrészt a reá ható külső erők hajtják rendbontó pályafutásán.

Az az analógia, az a hasonlóság, melyet a gravitáció és az erkölcsiség között találtunk, tovább is folytatható. A gravitációnak a lényege, a mint tudjuk, a testeknek egymásra gyakorolt vonzása. Az erkölcsnek a lényege, a magva, a mint e munka folyamán be akarjuk bizonyítani, szintén a velünk született vonzódás, vagyis a szeretet, ez a lelki gravitáció. Bár merésznék látszik ez a mondás, mégis azt mondhatjuk: a gravitáció az anyagrészecskék szeretete s a szeretet a lelkek gravitációja, vonzódása. így lesz a nagy világban a gravitáció, lelkünk világában a szeretet a rendfenntartó elem.

Hogy az erkölcsiségnek a szeretet az alapvető tulajdonsága, azt eddig is többen tanították, de épen az, a mit a szeretetről, az erkölcsiség lényegéről tanítottak és tanítanak, s a mivel tele vannak lélektanaink és pedagógiáink, hogy t. i. a szeretet, az erkölcsiség az emberben mesterségesen úgy megteremthető, mint az intelligencia, nem felel meg sem a szeretet, sem az erkölcs lényegének.

Mi épen azt akarjuk kimutatni, hogy az erkölcsiségnek a lényege az érzés, az érzelem; a szeretet nem valami kívülről belénk importált elem, neveléssel, tanítással megteremthető és tetszésünk szerint fokozható, vagy idomítható valami, hanem, hogy az erkölcsiség alapján véve olyan öröklött tulajdonság, egész szervezetünknek oly productuma, melynek egyes elemeit nemcsak az agyvelő sejtjei s a külvilág hatásai készítik, hanem melynek létrehozásában csaknem minden fontosabb szervünk dolgozik valamit. Nemcsak az agyvelő alkot tehát valamely gondolatot, vágyat, vagy érzelmet, hanem a szív, a tüdő, a bél, a máj, a geni-

tálik is közreműködnek különösen érzelmek és vágyak alkotásában.

Mindez egészen új világításba helyezi az erkölcsiséget, új következtetésekre ad alkalmat és a midőn a lélektannak, pedagógiának sok tételét megcáfolja, haladásunknak, boldogulásunknak talán új perspektívát nyit.

Az ezen kérdéssel foglalkozó egész irodalom, a legkiválóbb pszichológiai, ethikai, kriminológiai művek mind csak azzal foglalkoznak, hogy milyen socialis viszonyok, hatások sodorják bűnbe az embereket, de nem kutatják a saját szervezetünkben rejlő haj tó-erőket, nem keresik, hogy miért jó az ember, vagy miért olyan, a milyen? E kis munkában épen azt óhajtom kifejezni, hogy miért vagyunk olyanok, a milyenek vagyunk s evvel a jóság és rosszóság igazi alapját, okát akarom kimutatni.

Hogy különösen a bűnösség igazi okainak keresésére s ezzel a bűnözés csökkentésére mily égető szükség van, azt különösen a bűnösök folyton szaporodó száma mutatja. Valóban a kriminalitás kérdése, mindjobban magára hívja a közfigyelmet. Főoka ennek az a szomorú tény, hogy az egész világ statisztikai adatai szerint a kriminalitás, a bűnösök száma fokozatosan emelkedik.

A legújabb német kriminalstatistika, melyet 1901-ben a Reichsjustizamt adott ki, azt bizonyítja, hogy 1881—1901 között a bűnesetek száma 34.6%, a kiskorú bűnösök száma 37%-kal növekedett.

Austriában 1874-ben 308,605 volt a bűnesetek száma, mely 1899-ben 386,833-ra emelkedett.

Itáliában 1881 —1885 között 100,000 lakosra 1291 bűnözés esett, 1896-ban 1614.

Franciaországban Joly szerint a bűnesetek száma 69%-ra emelkedett.

Angliában az elítéltek száma 1901-ben 166,794 volt, 1902-ben 196,144, 1903-ban 210,482.

Oroszországban Tarnovszky statistikája szerint 1883—1903 között 57%-kal emelkedett.¹

Ezek a szomorú adatok csaknem kényszerítőleg követelik tőlünk, hogy a bűnözés igazi okainak kiderítésével a legkomolyabban foglalkozzunk. Ez természetesen csak úgy lesz lehetséges, ha előbb emberi természetünket, aztán a társadalmi életet vizsgáljuk.

Az emberi természetnek és a társadalmi életnek vizsgálata alapján egy korábbi munkámban² arra az eredményre jutottam, hogy társadalmi élet csak úgy lehetséges, ha az egyén veleszületett egoismusa más egyéniségek egoismusával, érvényesülési törekvéseivel megfér, harmóniába jő. Ez ismét csak úgy lehetséges, ha az emberek érvényesülési törekvéseikben kölcsönösen korlátozzák egymást, ha nemcsak vesznek, hanem adnak is, ha lemondani, áldozni is tudnak, ha tehát törekvéseikben valami rendet biztosító, az egyest és a közt védő, boldogulásukat előmozdító normáknak, szabályoknak engedelmeskednek. Az együttélés lehetőségét, az egyén és a köz fejlődését, boldogulását biztosító ezen szabályok: az erkölcsi törvények.

Erkölcös, vagy erkölcsileg jó tehát az oly gondolat, érzelem, vagy tett, cselekvés, mely a társadalmi élet létfeltételeinek megfelel, rossz ellenben a a gondolat, érzelem, vagy tett, mely a társadalmi élet létfeltételeivel ellenkezik, vagy azokat megghiúsítja. Az erkölcs nem velünk született parancs, kategorikus imperativus, mint Kant és követői tanítják, nem is a hatalmi viszonyok eredménye, mint Menger és társai vallják. Forell

¹ Bechterew: Das Verbrechenum.

² Az életphilosophia problémái.

pusztán socialis érzelemnek mondja, Ostwald pedig az önfenntartás ösztönéből eredő, de másnak existenciáját megkönnyítő cselekvésnek nevezi. Nem is lehet abszolút értékű cselekvés, mint sokan tanítják, nem is transcendentalis valami, hanem egyszerűen oly cselekvés, mely a társadalmi élet létfeltételeinek megfelel. A sok egymás ellen működő egoismus azon nyersen, a mint az emberekben kezdetben fellép, lehetlenné tenné az életet. Minthogy pedig az emberek élni és boldogulni akarnak, *nem marad más hátra, mint compromissumot kötni, kölcsönösen kímélni egymást és megegyezni oly cselekvésmódban, mely mellett legkevesebbet veszít és legtöbbet nyer valamennyi. Ez a cselekvésmód nem más, min az erkölcsi cselekvés.* Erre a cselekvés és gondolkodásmódra az embereket az adott viszonyok és körülmények kényszerítették. Ez a cselekvés és gondolkodásmód ugyanis az egyedüli, mely mellett a társadalomban élni és boldogulni lehetséges. így fogja fel az erkölcsiség lényegét Franciaország kiváló psychologusa Ribot is: «Az erkölcs, úgymond, ha lényeges tartalmára vezetjük vissza, azon létfeltételeken alapul, melyek nélkül az ember elpusztul».*

Miután megállapítottuk, hogy mi az erkölcs, vagy erkölcsiség, hogy mi tulajdonkép az, a mit jónak és rossznak nevezünk, keressük mi vezeti, mi indítja az embert erkölcsi cselekvésre? Erre nézve legelőször azt kell tudnunk, mi indítja az embert általában cselekvésre? Minden néven nevezendő cselekvés legelső sorban reactio, válasz valamely külső, vagy belső ingerre. Ezt a visszahatást, ezt a választ akarattal is nevezzük. Bár az akarat nagyon complicált és sokféle működésből álló folyamat, mégis három fő elemet különböztethetünk meg benne, ezek: a vágy, a megszokás és a be-

* Ribot Th.: A lelki átöröklés. 378. l.

lárás. Ezek az elemek különböző combinációkban és különböző erővel léphetnek fel abban, a mit akaratnak nevezünk.

Vizsgáljuk tehát ez elemeket egyenként.

Az első és egyúttal, a mint alább látni fogjuk a fő mozgató, az az erő, melyet általában vágynak nevezünk. Ez a vágy mint hiányérzetből eredő szervezeti szükséglet, hol kisebb, hol nagyobb erővel, sokszor vakon hajt a kielégítés felé. Különféle fajai szerint mint érzés, érzelem, indulat, ösztön lép fel. Mindezen állapotok azonban szervezetünkhöz kötött, öröklött tulajdonságok, melyek szervezetünk mindenféle berendezésén alapulnak.

Szervezetünkben, a mint ezt most már igen sokféle experimentum bizonyítja, semmi sem történik egyenértékű átalakulások, változások nélkül. Minden működés egyúttal égés, anyagfogyasztás, átalakulás. Minden pszichikai munkával párhuzamosan physiológiai, illetve physikai és chemiai folyamatok, mindenféle secretiók folynak.

Az akaratban működő második elem a megszokás. A megszokás tudvalevőleg a gyakran megismételt cselekvésből támad. Minden gyakran megismételt cselekvés azonban valami maradandó nyomot, elváltozást idéz elő szervezetünkben. Idegeinkben, izmainkban és egyes szerveinkben oly molecularis változás, dispositio támad, hogy a megszokás gépiessé, automatikussá válhatik.

Az akaratunkban működő harmadik *elem* a belátás már lelki természetű s mint gondolat, mint ismeret szerepel.

Mint az alábbiakban látni fogjuk, ezek az elemek nagyon különböző módon hatnak a lelki folyamatokra.

Minden cselekvésnek s így az erkölcsi cselekvésnek is, a mint mondtuk, *az az egyik forrása, a mit legáltalánosabban vágynak nevelünk.* Mint ilyen valamely hiány érzéséből fakad s mint érzelem, indulat, ösztön, szenvedély szervezetünk öröklött berende-

zésében bírja alapját. Mert egy érzésben, egy vágyban nemcsak lelki, vagyis pszichikai elemek vannak, hanem egész sereg szervezeti működés, mint: pulsus verése, változás a tüdő, a szív, a belek, az izmok stb. működésében s egy sereg chemiai folyamat. Kedélyi életünk mindenféle nyilvánulása! is ilyen örökölt szervezeti berendezésen alapulnak. «Kívánságaink és reményeink, csalódásaink és szenvedéseink forrása, mondja J. Loeb, olyan ösztönökben van, melyek a rovarok fényösztönéhez hasonlítanak», majd, «ezek az ösztönök ugyanúgy vannak bennünk leszegezve chemiai folyamatok és az átöröklés útján, mint testünk külső alakja».*

Ha tehát vágyaink egyik forrása és a mint látni fogjuk, épen főforrása szervezetünk berendezésében van, ha másrészt épen ezek a vágyak cselekvésünk forrásai, világos tehát, hogy *szervezetünk és cselekvéseink s így erkölcsi cselekvéseink között is valami összefüggésnek kell lennie.* Azt ugyanis minden önmagát és másokat megfigyelő ember tapasztalhatja, hogy vágyai, érzelmei, indulatai testi állapotában egész sereg elváltozást tudnak létesíteni; ilyenek a vérlüktetés, izomfeszültség vagy lankadás, lélekzetvétel megváltozása, ilyen a sírás, reszketés, étvágyvesztés, lesoványodás, hangátalakulás, dadozás, szívdobogás, álmatlanság, elpirulás és sápadás és az idegbajok egész serege.

Kétségtelen tapasztalati tény, hogy cselekvésünk egyik fő indító oka a vágy és a szervezet között szoros összefüggés van, így tehát összefüggésnek kell lennie cselekvéseink és szervezetünk berendezése között is. Itt kell keresnünk az okát annak, a mit rendszeren jóra, vagy rosszra való hajlandóságnak, tehát veleszületett erkölcsi dispoziciónak neveznek.

Ez a veleszületett erkölcsi hajlandóság, mely egyúttal a

* Jaques Loeb: Az élet. 18. 1.

jellemnek is az alapja örökölheto. «Az egyéni jellem, — biológiai feltételeit tekintve — az öröklött szervezettel adva van, mielőtt az egyén a társadalmi élet forgatagába kerülne.»¹

Így találja a dolgot kiváló idegyógyászunk dr. Jendrassik E. is, midőn egyik művében azt írja: «az agyvelőben adva van minden szellemi és erkölcsi tulajdonság, a jó és rossz talentum, csak nem úgy és nem ott localisálva, a hol Gall gondolta».² Majd tovább menve mondja: «Az erkölcsi tulajdonságok szintén értelmezést nyerhetnek, ha ezeket a viszonyokat tekintetbe vesszük. Benne vannak ezek idegrendszerünk alkotásában, de nem külön helyekre localisálva, mint Gall vélte, hanem az elemek kvalitásának sajátágaiban.»

De míg Jendrassik professor azt tanítja, hogy erkölcsi-ségünk alapjai az agyvelőben s az idegelemek kvalitásában keresendők, mi az alábbiakban épen azt fogjuk bizonyítani, hogy a gondolatok, érzések, vágyak székhelye, mondjuk laboratóriuma nem pusztán az agyvelőben van, hanem egész szervezetünkre kiterjed, hogy egyes szerveink a vágyakhoz, érzésekhez fontos elemeket szállítanak, szóval, hogy a psyche érzelmi elemein egész szervezetünk munkálkodik. Ezen a nézeten van egyébként a bécsi egyetem volt híres tanára Stricker is. «Mein Ich ist, mondja, wengleich am deutlichsten im Kopfe vertreten, dennoch nicht auf die Hirnrinde allein beschränkt, es reicht soweit, als meine Fühlerven reichen».³

Hogy érzelmi életünknek alapjai szervezetünk különféle functióiban rejlenek, már Ribot is, a kitűnő francia psychologus hangsúlyozza. «Érzelmi életünk igazi okait, úgymond, sokkal mélyebben, szervezetünk sajátos lényegében kell

¹ Pauler A.: Az ethikai megismerés természete. 54. 1.

² Jendrassik E.; A gondolkozásról, 323. 1.

³ Studien über das Bewusstsein. 35. I.

keresünk. Az érzelmek, kedélymozgalmak, szenvedélyek ősforrásukat növényi mivoltukban találják. A mi a szívből, a véredényekből, az emésztő-, lélelző-, a nemiszervekből jön, az alapja, nyers anyaga az érezhetőnek, mint minden, a mi a külső érzékekből jó, alapja, nyers anyaga a gondolkodásnak; és miként a növényélet physiologailag megelőzi a rajta épülő állatéletet, épúgy előzi meg physiologiailag az érzelmi élet a rajta felépülő szellemi életet.» *

Kapcsolat és összefüggés van minden között, a mi a szervezetben történik. Arra, hogy valamely mozgás, érzés, gondolat, vagy tett megszülessék egész sereg mindenféle szervezeti működésre van szükség. Ez a kapcsolat, ez a függőség különben az egész universumban uralkodik. Kapcsolat van tehát tetteink és szervezetünk működése között is. Az alábbiakban épen ezt az összefüggést, ezt a kapcsolatot akarjuk keresni és kimutatni. Hogy pedig ezt megtehessek, azokat a megelőző és kísérő tünetenyeket kell felkutatnunk, melyek bizonyos szervezeti tulajdonságok és functiók másrészt bizonyos cselekvések között mutatkoznak.

A természeti tünetenyek világában ugyanis, különösen pedig a nagyon complicált organikus világban azt tapasztaljuk, hogy bizonyos tünetenynek mindig valami előzője és valami következménye is van, sőt, hogy egy bizonyos tünetenyvel egyidejűleg más tünetenyek is járnak. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy bizonyos tünetenyt mindig, kivétel nélkül egy más tüneteny előz meg, vagy, hogy egy tüneteny után feltétlenül mindig egy bizonyos más következik, vagy, hogy az egyik tüneteny változásával mindig változik egy másik tüneteny is, akkor mi ezek között függőséget, vagy okozati viszonyt constatálunk.

* Th. Ribot: Die Psychologie der Aufmerksamkeit. 142. 1.

Ha mi most az okoskodásnak ezt a nemét a szervezetünkben lefolyó tünetenyekre alkalmazzuk, azt kell látnunk, hogy bizonyos pszichikai, vagyis lelki tünetenyeket mindig bizonyos physiologiai, physikai, chemiai folyamatok előznek meg, mások vele egyidejűleg jelentkeznek, ismét mások szabályosan utánok következnek. Ezekből aztán az összefüggés miatt a logika szabályai szerint egyikből a másikra következtethetünk.

Ha lelkemben minduntalan az ivóvíz képe jelentkezik, akkor evvel egyidejűleg szomjúságot érzek a gyomromban, ennek az előzője azonban a víz hiánya a vérqen, ennek meg talán valami fizikai munka volt az oka. Ha egyszerre különös félelem lep meg, ijesztő, jövőmet sötét színben feltüntető képek jelennek meg agyamban, ugyanevvel egyidejűleg szivszorongatást érzek, a szívem rhytmusa is megváltozott; ez ismét onnan van, hogy a szívhez vezető különféle véredények nem kaptak elegendő vért, ezt meg az edénymozgató központ idézte elő.

Ha az ember a szerelem szárnyain a kék és kín között vergődik, ha, mint Vörösmarty egyik drámájában mondja: «üdvöt áraszt minden érverés», akkor a fajfenntartást szolgáló szervek izgalma a megelőző tüneteny, mely az izgalmat ismét más szervektől kapja. És végre, ha az örült vészthozó indulattal mindennek a megsemmisítésére tör, a mivel találkozik, akkor bizonyos agysejtek, vagy agyterületek kóros izgalma a megelőző tüneteny, mely esetleg a sejtek táplálkozási zavarából keletkezett.

Így kapcsolódnak a pszichikai és physikai tünetenyek egymásba, úgy hogy némelyek egyidőben, mások egymást megelőzőleg jelennek meg s így a köztük levő törvényszerű függőségből egyikből a másikra lehet következtetni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az okok láncolata ezen a téren

oly szövevényes, hogy sok esetben megközelíthetetlen. Itt a bekövetkezendő tünemény előre ki nem számítható, mint a fizikában, vagy a csillagászatban. Nézzünk pl. egy esetet. Egy Iker bor az egyik embernél világboldogító gondolatokat teremt, a szeretet csak úgy árad a lelkéből, ölelni szeretné az egész világot, míg végre víg nótában önti ki örömét. Ugyanennyi bor a másik embert melancholikussá teszi, minden elszenvedett keserve az eszébe jut, végre sírásra fakad; a harmadik ember ugyanennyi italtól haragos, verekedő, majd dühöngővé lesz s környezetének életét veszélyezteti. Itt tehát ugyanaz az ok három egyénben teljesen különböző eredményt hozott létre. Ez olyan tünemény, mint a chemikusnál látható, a ki ugyanazon savból egy-egy cseppet önt, de különböző folyadékokba. Világos, hogy a reactio mind más és más lesz. Ha tehát egy liter bor oly nagyon különböző eredményeket tud kiváltani, oka csak az lehet, hogy az emberek magok nagyon különböző természetűek voltak, s hogy különböző hajlamok szunnyadtak lelkök mélyében, illetve szervezetükben, de a megfelelő ingerre mind felszínre kerültek.

A jelenségek ezen törvényszerűségét, ezen függőségét fogjuk felhasználni az alábbiakban is. Azok a törvények, melyek az egész universumban uralkodnak, uralkodnak testünk és lelkünk életében is.

Ezek fonalán tehát meg fogjuk vizsgálni, milyen szervezeti tünemények szokták a lelki tüneményeket megelőzni és viszont bizonyos szervezeti, tehát physiologiai tünemények milyen psychikai tüneményekkel járnak. Ezek segítségével aztán fényt fogunk deríteni arra is, a mit erkölcsi jónak és rossznak nevezünk. Meg fogjuk világítani azt a kérdést, mi az oka az emberek jóságának, vagy rosszáságának? Hogy pedig ezt megtehessük, mindenekelőtt a jó és rossz ember

testi és lelki sajátságait kell elemeznünk összefüggéseket, okozati viszonyt kell a tünetények között keresnünk. Mert minden, a mi van, ebbe a nagy kapcsolatba tartozik és csak úgy tudunk igaz ismerethez, törvényhez jutni, ha ily függőségeket tudunk megállapítani.

A philosophusok, psychologusok és kriminalisták eddig csak a bűn eredetét kutatták és azt keresték, hogy miért gonoszok a bűnösök. Megelégedtek avval a nagyon határozatlan tétellel, hogy a gonoszság veleszületik, tehát öröklött tulajdonság, vagy abnormis agyalkotás tüneténye, esetleg a rossz nevelés eredménye, de nem kutatták, miért jó a jó ember, milyen okokra vezethetők vissza az erkölcsiség összes jelenségei?

Mi épen azt akarjuk kutatni, miért vagyunk olyanok, a milyenek vagyunk?

Kutatásainkat legelőször a jó ember vizsgálásával, illetőleg az erkölcsi jóság forrásainak kutatásával akarjuk megkezdeni. Meg kell tehát mindazokat a megelőző, egyidejűleg lefolyó és követő jelenségeket vizsgálnunk, melyek a jó ember cselekvésénél jelentkeznek, melyek az erkölcsi jóság természetével tehát vele járnak, melyek így componens elemeit alkotják.

Ilyen fontos alkotó, componens elem legelőször a szeretet. *A szeretet nemcsak a legfeltűnőbb elem annál, a kit jó embernek nevezünk, hanem az a% egyedüli elem, melyet nem leidet az erkölcsi jó fogalmából elhagynunk, az az egyedüli elem, mely nélkül a jó és a rossz. Jogaimat nem lehet megérteni, megmagyarázni.*

Psychologiai oldalról tekintve a szeretet kellemes érzelem, melynek kellemes érzés az alapja. A kellemes érzés azonban már nem definiálható. Csak annyit mondhatunk, hogy a szeretet az a kellemes érzelem, az a jóleső lelki állapot,

melyet bizonyos ingerek, személyek, tárgyak támasztanak bennünk. Lényege az, hogy annak, a mit szeretünk már a látása, a közelléte, bírása, kellemes érzélemmel jár. A léleknek ez állapotát szeretetnek, örömmel is nevezik. Ez a szeretetet végső elemzésben érzés s mint ilyen a psychének, a léleknek leglényegesebb tulajdonsága. Hogy aztán mi a psyche maga, avval e helyen nem óhajtunk foglalkozni; nem tárgyaljuk tehát a lélek szellemiségét, halhatatlanságát. Az a kérdés, hogy a lélek formálja-e a testet, vagy a test a lelket, a metaphysika körébe tartozik. Mi arra az alpra építjük egész okoskodásunkat, a melyet minden philosophiai irány elismer, a mely nem is vita tárgya, arra t. i. hogy szervezetünk, testünk s a beléje jutott anyagok hatnak, sokszor elhatározólag hatnak a psychére.

Az érzés, a mint említettük Λ . psyche legjellemzőbb tulajdonsága s ennek egyik faja a kellemes érzés, a szeretet. Physiologiai oldaláról tekintve a szeretet, az öröm az idegelemeknek oly veleszületett kvalitásán alapuló reakciója, válasza valamely ingerre, tehát oly physiologiai folyamat, mely normális módon, minden akadály nélkül megy végbe, mely a szervezet mákódését elősegíti s hogy épen emiatt az öntudatban kellemes érzéseket támaszt.

Ez a lelki állapot, vagyis a szeretet a legjellemzőbb tulajdonsága minden olyan embernek, a kit erkölcsileg jónak nevelünk. A kiből ez a szeretetre való hajlandóság megvan, az legelső sorban embertársait szereti, örömet akar nekik szerezni, áldozatot tud hozni érdekükben. Ez a szeretet annyira tulajdonsága a jó léleknek, mint a gravitatio az anyagnak.

A szeretethez közel áll az a lelki állapot, midőn más öröme én bennem is örömet, más baja, bánata bennem is szomorúságot, kellemetlen érzelmet támaszt. Ez tudvalevőleg a részvét érzelme. Ez a részvét annyira fontos az emberek

jóságának, vagy rosszaságának megítélésében, hogy az erkölcsi jószág fogalmából szinte ki nem zárható s így azt kell mondanunk: *annak az embernek, a kit erkölcsileg jónak nevelünk, részvét a második jellemző tulajdonsága.* Ez a részvét abban nyilvánul, hogy élénken érzi embertársainak örömet, de érzi bánatát, szenvedéseit is. E tekintetben olyan, mint a fizikai úgynevezett jó hővezetők. Minthogy pedig minden élő lény ösztönszerűleg az örömet keresi és a fájdalmat kerüli, *az ilyen részvevő lélek ösztönszerűleg azon van, hogy inasnak, a hol csak alkalom van, örömet szerezzen, és természete szerint idegenkedik attól, hogy másnak fájdalmat okozzon.*

Minthogy az ily embernek élvezetet okoz, ha másnak örömet szerezhet, ha máson valamiképp segíthet, tulajdonképpen maga magának is élvezetet szerez, a midőn más örömet keresi, s így bizonyos szent egoismus is vezérli munkájában. Tökéletes ellentéte ez annak az embernek, a ki más bosszantásában leli örömet. A jó ember szén élénk részvéte nemcsak active nyilvánul, hanem passive is, még pedig érzéseinek mélységében, gazdagságában, főleg pedig abban, hogy lelkének húrjait igen könnyen hozzák hullámozásba a világ eseményei. Az ily embernek dobog a szíve, ha verekedést lát valahol; nem képes végignézni egy drámai jelenetet, egy tragédiát, a nélkül, hogy szeme telnék meg könnyel. Némely embernek valósággal küzdenie kell ilyenkor kitörő könnyei ellen, mert nem akarja, hogy sírni lássák. De szeme akkor is a könnytől ragyog, na másnak valami nagyon kellemeset mondhat. Ha könnyvet olvas és érzékeny jelenethez ér, könny esik lapjaira. És ha mást sírni lát, megrezdül szíve s könnyezik szeme.

És kérjük mi ennek a finom, gazdag érzésnek, részvétnek az oka, alapja. Ez állapot mindenesetre több tényezőtől függ. Ilyen mindenekelőtt oly agyszerkezet,

agyidegrendszer, mely más érzelmeit élénken tudja ap-
percipiálni, azaz hasonló módon reagál a felvett inge-
rekre, v. Ez ismét csak úgy lehetséges, ha a felvett inge-
rek, vagyis embertársaink bajai és örömei élénk emótiókat
váltanak ki. A belső emóció pl. érzélem, indulat azonban
már olyan szervezeti állapot, melyet nem csupán az agyideg-
rendszer létesít, hanem mely más működő erőknek is az
eredménye. Hiszen jól tudjuk, hogy az örömben és fájdá-
lomban nemcsak érzünk, nemcsak psychénk valamilyen álla-
potát érezzük, de ugyanekkor egész sor physiologiai tüne-
mény is nyilvánul szervezetünkben: érverésünk rhytmusa,
szívünk dobbanása, lélekvételünk megváltozik, izomfeszült-
ség vagy lankadás támad, arc kifejezésünk átalakul, a szem
felragyog vagy elsötétül, sőt a gyomor és a bél is megérzi
hatását. Mindezeket az állapotokat egy szóval emóciónak
nevezhetjük. Emotio lesz tehát az a fokozott, vagy épen
leszállított tevékenység, izgalom, mely bizonyos gondolatokkal
egyidejűleg, szívben, tüdőben, bélben, izomban stb. keletkezik.

Az az ember, a ki nagyon hamar érez részvétet, legelső
sorban igen érzékeny, tehát könnyen támad benne öröm és
szomorúság, kellemes és kellemetlen érzélem. Ennek legelső
oka bizonyára az agysejteknek, bizonyos ingerek iránt való
különös, fokozott érzékenysége. Azon agysejtek, idegelemek
lesznek ezek, melyekben a kellemes és kellemetlen testi
érzések, melyekben a kény és a kín terem. A kiben tehát
ezek az elemek igen érzékenyek, az minden öröm, kény és
fájdalom iránt igen érzékeny lesz.

Ez a nagy érzékenység és az érzékenységgel járó könnyű
emotio annyira jellemző sajátása annak, a kit jó embernek
szoktunk nevezni, hogy szabályul állíthatjuk fel: *a nagyfokú
érzékenység, különösen a testi héj, kín és fájdalom iránt való
érzékenység a jó ember harmadik jellemző tulajdonsága.*

Ennek egyik oka, a mint mondtuk, bizonyos agysejtek veleszületett érzékenysége. De vannak más okok is.

Tapasztalati tények mutatják ugyanis, hogy az érzékenységnél és érzéketlenségnél a vérnek is van szerepe. Régóta ismeretes dolog pl. hogy a vérhiány általában leszállítja az idegek érzékenységét mindenféle ingerek iránt. Tisztán látható ez a hideg borogatások által okozott localis anamiánál, a midőn a centripetális idegek érzékenysége a nyomás, fájdalom iránt elgyöngül, vagy egészen megszűnik. A hova ellenben a vér nagyobb mennyiségben tódul, ott az érzékenység is, a fájdalom is nagyobb.

Oppenheimer, heidelbergi egyetemi professor, ki az érzelmek physiológiájával tudunkkal a legalaposabban foglalkozott, kimutatja, hogy ha a szövetet valami izgatja s ez által fájdalom keletkezik, akkor az illető szövetekben mindig hyperámia (túlvérbőség) van.¹

«Physiologie des Gefühls» című művében tulajdonképp azt bizonyítja, hogy az érzelmek okai a szervezetben végbemenő chemiai folyamatok. A chemiai energia egy része munkává változik, még pedig húzássá a mozgási sejtekben, idegmunkává az idegsejtekben, a másik része azonban mint kiválási illetve bomlási productum hagyja el a sejtet. De épen ezek a bomlási productumok is hatással vannak a szövetekben levő idegvégződésekre. Ennek ismét az a következése, hogy a szövetek idegeinek ingerlése arteriális hiperamiát idéz elő.²

Ez tehát annyit mond, hogy a bomlási termékek először arteriális vérbőséget okoznak, ennek folytán aztán szöveteinkben is kisebb vagy nagyobbfokú vérbőséget, érzékenységet, esetleg fájdalmat, tehát érzelmeket idéznek elő.

¹ Physiologie des Gefühls. 20. 1.

² Oppenheimer: Physiologie des Gefühls. 39

A testi fájdalom bírását, tűrését illetőleg is nagyon sok téves nézet van elterjedve. Azt hiszik, hogy akaraterővel, bátorsággal, önuralommal bármily fájdalmat moczczanás, jajszó nélkül lehet elszenvedni. Az ily természetű embert aztán bátornak, hősnak, férfiasnak nevezik, a ki pedig a fájdalmat, a kint erős emótióval kíséri, a ki mozog, jajgat, ordít, ha fájdalma van, a ki aztán fél a fájdalomtól, azt gyengének, sőt gyávának mondják.

A dolog azonban nem egészen úgy van. Kísérletek bizonyítják, hogy a fájdalom iránti érzékenység nagyon különböző a különböző emberekben. Ezek a megfelelő eszközök pontosan mérik és mutatják a fájdalom iránti érzékenységet, így aztán kiderül, hogy bizonyos ütés, nyomás, szúrás az egyik embernél erős fájdalmat vált ki, míg a másik ember alig érez valamit. Van, a ki vallja, hogy még semmit sem érez, míg más ugyanezen ingernél már jajgat. Vannak, a kik a testi fájdalom iránt alig érzékenyek. Könnyű tehát az ilyennek meg nem moczczanni, a fájdalmat állítólagos önuralommal elszenvedni.

Íme sok hősiesség, hősiés tűrés, stoikus nyugalom, magasztalt bátorság igazi alapja! Nem lelki erőről, bátorságról van szó ily esetekben, hanem egyszerűen érzéketlenségről. Van, a ki rosszul lesz, ha vért lát, más meg fel sem veszi. De nem viselkedhetik így az az ember, a ki nagyon érzékeny, a kinek szervezetében a fájdalom nagy emótiókat idéz elő. Ennél a fájdalom pillanatában kínok, reflexmozgások és az indulat különféle kitérésai keletkeznek. És miként az előbbi érzéketlenség nem hősiesség, úgy a nagy érzékenység és a kín kerülése nem gyávaság.

Azt is mondják, írják, Kant is megírta, hogy akaraterővel el lehet nyomni a fájdalmat. Ez úgy is van, csak hogy erre csak az képes, a ki kevésbbé érzékeny és a ki annyira tudja

figyelmét más tárgyra irányítani, hogy a fájdalom érzetét kiszorítja az öntudatból. Erre azonban a nagyon érzékeny ember egyszerűen nem képes. Ismeretes egyébként, hogy magas fokú indulat, autosuggestio, és bizonyos narkotikumok bámulatos érzéketlenséget tudnak producálni.

Mindezek figyelembe vétele mellett más képet nyerünk a párbajhősökről, a verekedni szeretők bátorságáról is.

A nagy érzékenységet, különösen pedig a testi fájdalom iránt való nagy érzékenységet már régóta a genialis ember tulajdonságának is ismerték. Bár Lombroso* különösen a nagy írók, gondolkodók, tudósok, művészek tulajdonságának tartja, mi azt fogjuk kimutatni, hogy különösen az igazi jó emberek sajátsága.

A vad állapotban levő népeknek és a primitív embereknek a fájdalom iránt való érzéketlensége egyébiránt azt bizonyítja, hogy ez az eredeti, az őállapot és hogy az emberiség idegrendszerének túlhasználása folytán jutott az érzékenyebb állapotba. Ezt különben az is mutatja, hogy minél jobban, minél erősebbnek érzi magát valaki, annál fájdalombíróbb is, annál könnyebben bírja a kínt, és minél gyengébb, törődöttebb, minél betegebb, annál érzékenyebb a fájdalom iránt is. Ezt bizonyítja az érzéketlenséggel járó izomerő is. E kettő között úgy látszik fordított viszony van. Minél nagyobb az izomerő, az őállapot, annál kisebb az érzékenység és megfordítva. Midőn a beteg izom ereje elgyengül, érzékenysége is nő. Ezt mutatja némely indulat is. Ha valaki nagyon megijed, izmai egyszerre ellankadnak, tántorogni kezd, vagy le kell ülnie.

Hogy ez a fájdalom iránti nagy érzékenység vagy érzéketlenség legelső sorban az agysejtek állapotával, táplálkozá-

* Lombroso: Genie und Irrsinn. 20. 1.

sával függ össze, azt az a tünet is mutatja, hogy az érzéketlenséget mesterségesen is elő lehet idézni ép úgy mint az izomlankadást, gyengeséget izomerővé lehet változtatni. Történik ez akkor, ha szesz, ópium vagy chloroform vegyül a vérrel. A részeg ember például nagyon elveszíti a fájdalom iránti érzékenységet, de ugyanakkor izomereje is megfeszül, nagyobbodik, s a máskülönben gyenge, félénk ember részegségében, épúgy mint az örült, óriási energiát nyerhet. Hipnotizálás, opium, chloroform teljes érzéketlenséget képes előidézni.

Mind ezek a dolgok azt mutatják, hogy a vérnek kémiai összetétele nagy hatással van az agysejtek érzékenységére s így valaki vérenek összetétele miatt is lehet a fájdalom iránt érzékeny, vagy érzéketlen. A vérnek kémiai összetétele ismét az emésztéssel és a tüdő működésével, a máj és vese és más szervek munkájával függ össze. A kellőleg nem oxidált vér már nem úgy táplálja az agysejteket mint kellene.

Micsoda óriási változást idéz elő a psychében egy kis morphiium-injectió! Azt a dühöngő őrületet, a ki rohamában nem lát, nem hall, nem érez, nem gondolkodik és csak zúzni és ölni akar, egy kis morphiium-injectió jámbor emberré teszi! Egy csepp morphiium lesz az összes szellemi és testi energia dictatorává, minden szabadság megfosztójává!

Az az agysejt, mely nem kap elég oxidált vért, tehát elég táplálékot, vagy a melyben valamely méreg kering, má, nem úgy reagál a felvett ingerekre, vagy nem érzékeny vagy túlérzékeny. De nemcsak érzékenysége, hanem más idegelemekkel való összekötése, együttműködése, associatiója is megváltozhatik. Ennek folytán az energiának az idegpályákon való elosztódása is változást szenvedhet. Míg az ingerület az egyik esetben pl. nyomban a szívhez siet s ott zavarokat

idéz elő, más esetben a bélre hat, esetleg izommozgásokat vált ki.

Így látjuk tehát, hogy az erkölcsi jószág egyik elemének, az érzékenységnek forrása az agysejtekhez, a szívhez, tüdőhöz, a veséhez, a májhoz, a vér kémiai összetételéhez. Szervezetünk mindenféle munkája különben annyira összefügg egymással, hogy midőn egy nagyobb cselekedet bekövetkezik, csaknem egész szervezetünk vesz abban részt.

A fájdalom iránt való nagy érzékenység azonban kínkerülésre, óvatosságra, veszélykerülésre kényszeríti az illetőket. Az ily ember kerül tehát minden olyan alkalmat, mely neki következményeiben testi kint okozhatna. *A testi kintól való félelem domináns érdelemmé válik az illetőnél, mely okoskodásába is belenyúl s a harc helyett inkább a compromis sum, a türelem, a lemondás, a békülékenység lesz principiumává.* Úgy okoskodik, mint Arany János, a ki azt mondja egy költeményében:

«Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevert sárral,
Nem pöröltem,
Félre álltam, letöröltem.

Az az ember ellenben, a ki kevésbé érzékeny a fájdalom iránt, a kit izomereje reakcióra ösztönöz, ily esetben inkább szitkozódik, vagy botot, vagy kardot ragad. A testi fájdalom iránt való nagy érzékenység, mint a nagy érzékenység általában, más kísérő jelenségekkel is jár. Ilyen az izmok lágyága, puhasága, gyengesége, általában az izomerő hiánya. Minthogy szervezetünk védő berendezése éppen izmaink erejében rejlik, a gyenge izom gyenge védő berendezésre vall s csak meg erősíti az emberben a kínoknak, a harcnak a kerülését. A hosszú ideig fekvő beteg ember nem csak érzékenyebb

lesz minden iránt, de izmai is elgyengülnek, lelke pedig szelídebbé, békülékenyebbé lesz.

Íme eddig már három oly rugót találtunk, melyek az embert az erkölcsiség felé hajtják, vezetik. Az első: az ideg-elemek azon veleszületett sajátsága, mely az adott ingerekre szeretetet fakaszt az öntudatban; a második: a szervezetünk különféle funkciójából eredő részvét; a harmadik: a különböző ingerek, különösen a testi fájdalom iránt való nagy érzékenység. Ezt a három hajtó erőt nem a világ, nem a környezet, nem a nevelés adják nekünk.

Az érzésből fakadó szeretet, részvét, érzékenység tehát oly tulajdonságok, melyekből az erkölcsi jóság ered, de egyúttal oly tulajdonságok, a melyek az öröklés eredményei s így szervezetünk berendezésétől függenek. Minél nagyobb mértékben vannak meg valakiben, annál nagyobb az erkölcsi jóra való hajlandósága. Ebből azt is beláthatjuk, hogy némely embernek könnyű jónak lennie; könnyű, mert a szervezete, örökölt tulajdonságai kényszerítik rá.

Ez az érzésből fakadó szeretet, ez a részvét és érzékenység szülője azonban nemcsak az erkölcsi jóságnak, hanem a jóság még egy szebb fájának, egy még magasabb, még fenségesebb alakjának: az igazságérzetnek, az igazságszeretnek is.

A ki ugyanis természetéből kifolyólag szereti az embereket, a ki élénk részvéttel kíséri embertársainak sorsát, a kiben embertársainak örömei és bajai emóciókat váltanak ki, az tőle telhetőleg mindent meg is tesz embertársai javának előmozdítására, az az emberek közt levő különféle ellentéteket kiegyenlíteni, az emberek egoismusából származó disharmoniát harmóniává törekszik változtatni, az mindenkinek azt akarja biztosítani, a mi őt megilleti, az tehát a közboldogulást biztosító társadalmi- és jogrendet akarja biztosítani.

A ki ezt akarja, az a társadalmi rendet, a jogot, az igazságosságot akarja.

Minthogy az igazságérzetnek végső elemei ép úgy, mint vele rokon jóságai a szervezetben keresendők, kétségtelen, hogy az igazságérzetnek ilyen, vagy olyan fokával, esetleg hiányával születik az ember. Es a mint vannak muzsikális, poétikus, intellectuális természetek, úgy vannak igazság-, jogszerető lelkek is.¹ Az ily természetű ember minden olyan nagyon örül, a mi jogot, törvényt, rendet, igazságot biztosít az emberek között, de viszont nagyon bántja minden jogtalanság, rendtelenség, igazságtalanság.

A szeretet, a sympathia az igazságosságnak azonban csak egyik eleme, a másik elem már intellectuális természetű, vagyis értelmi működés, belátáson alapuló értékelés, másrészt belátása annak, hogy rend, jog, kölcsönös engedmények és compromissumok nélkül nincsen boldogulás. A ki azonban így gondolkodik, annak az elméje már a filozófia magaslatain jár, az már nem közönséges gondolkodású ember. Azért mondotta Leibniz az igazságosságról, hogy az Caritas sapientis (a bölcsnek szeretete). Höffding dán filozófus is úgy fejezi ki magát; «die Gerechtigkeit ist eine Verbindung der Sympathie und der Weisheit».²

Ha tehát jóság és filozófiai belátás kell az igazságérzethez, igazságszeretethez, tehát két oly tulajdonság, a melyből lehetőleg kevés van az emberek között, meg fogjuk érteni, hogy miért koronája a jellemnek az igazságosság, s hogy miért oly ritka az emberek között. Hogy az átlagemberben, a tömegben ebből lehetőleg kevés van, régóta ismeretes.

Talán ebből a tüneményből lehet kimagyarázni azt az

¹ H. Höffding: Psychologie in Umrissen.

² U. o. 361. I.

antipathiát, azt az ellenséges indulatot, mellyel az utca népe, a gyerekek, a kevésbbé műveltek, és fájdalom, sokszor iskolázott emberek is a rend ellen, a rendnek őrei, végrehajtói ellen, szóval mindazok ellen viseltetnek, kik a törvények végrehajtására, személyi, vagyoni, jogi biztonságunk védelmére vannak hivatva.

Ebből érthető az is, hogy a közboldogulás szempontjából jobbat nem kívánhatunk, minthogy minél több jó és igazságos ember legyen közöttünk. Ez a két eszme: az erkölcsi jóság és az igazságosság van arra hivatva, hogy az emberek között fennálló különféle válaszfalakat lassan lassan mind ledöntse, hogy a különféle vallású, fajú, nemzetiségű, foglalkozású embereket egymáshoz közelebb hozza.

II.

A testi fájdalom iránt való érzéketlenség részvétlenségre disponál. A tüdő és a szív szerepe a félelem keletkezésénél. A gonosztevők cinizmusa. A bélbaj indulatosságra, melancholiára disponál. A vérbe került idegen anyagok hatása. Az egészséges és a beteg gyermek magaviselete. A dégénérait gyermek erkölcei. A szeretet mint az önzetlenségnek, becsületérzetének alapja. A szerzési ösztön jó és rossz hajlamokkal párosítva. A csaló, a tolvaj, a betörő. A cselszövés az állatoknál. A hazugságok özöne.

A mint az előbbieken láttuk, a különféle ingerek, de különösen a testi fájdalom iránt való nagy érzékenység részvétre, szeretetre, tehát jóságra hajlamosítanak. Ennek ellenkezőjét az érzéketlenség, különösen a testi fájdalom iránt való nagy érzéketlenség mutatja.

Az az ember, a kiben semmi részvét, semmi szeretet, semmi érzékenység nincsen a vad állatnál is kegyetlenebb lehet. Nézzünk pl. egy ilyen rettenetes alakot. Nem régen történt, hogy X. Y. pénzért megölte atyját, anyját, rövidebb idő múlva feleségét, bizonyos idő múlva három gyermekét, és azt mind egy pár év leforgása alatt, mindenre alaposan elkészülve, minden nyomot eltüntetve tette meg. Mindenféle ölü fegyvert használt, de tette csak az utolsó mérgezésnél derült ki. És ez a rettenetes ember ezen idő alatt úgy élvezte az élet javait, mint más ember.

Ilyen esetekben látjuk csak meg, hogy mennyi kegyetlenség férhet meg egy oíy lélekben, melyben *a részvét*, a szeretet, az érzékenység hiányzanak. Ennek a léleknek érzés-

világát, értékelését mi, szívvel bíró embertársai nem tudjuk elképzelni, mert csak hasonlóval lehet hasonlót megérteni.

Ez az érzéketlenség, részvétlenség, szóval az erkölcsi emócióknak a teljes hiánya magyarázza meg az igazi bűnösök, a gyilkosok cinikus, szinte megdöbbentő viselkedését nemcsak másokkal szemben, de akkor is, ha saját életéről van szó, tehát pl. az akasztófa alatt. A hol az idegelemek ilyen impulsusokat küldenek az öntudatnak, ott az értékek scálája, az értékelés, a világ intézményeinek, javainak megbecsülése is más lesz. Ott azok a szálak, melyek bennünket szüléinkhez, testvéreinkhez, barátainkhoz fűznek, ismeretlenek, ott a jog, rend., becsület fogalma valóban csak pusztaszó, mely emóciókkal nincsen összekötve. Nissel két ilyen bűnösnel veleszületett teljes kedélytelenséget talált, mely az illetőket a vérpadra vezette. Mind kettőnek agysejtjeiben chronikus elváltozás volt.*

E tekintetben valóban óriási különbségek vannak még a gyilkosok között is. Egy magán uralkodni nem tudó, egyébként becsületes ember óriási haragjában, már szinte nem normális állapotában ölni is tud. De mily keserves ennek a kiábrándulása, mily szánalmas az ő bűnbánata; teste, lelke, rövid idő alatt belepusztul.

Érdekesek e szempontból azok az adatok is, melyek a nagy börtönök lakóinak életébe engednek bepillantani. A nem született bűnös, a kit valamely szerencsétlen indulat juttatott a börtönbe, lelkiismeretének furdalásai miatt rendszerint sokat szenved; bele betegszik és lefogy a büntetés tartama alatt. Egyesek hamar bele szoknak, megbarátkoznak a viszonyokkal és valami különös változás nem vehető észre

* Aschaffenburg; Das Verbrechen. 149.

rajtok. Vannak végre nők, úgy mint férfiak, a kik a börtönben oly jól találják magukat, hogy meg is híznak.

Ez az érzéketlenség, részvétlenség, a szeretet hiánya jellemző a kezdő bűnösökre is. Ennek sok példájával már az iskolai életben is találkozunk. Az ily tanuló, ha valamely kisebb büntény miatt megfenyíti tanára, közönyös marad, vagy épen mosolyt, nevetést vált ki benne a büntetés. Nevet, midőn sírnia, bánkódnia kellene. Ez a jelenség egyébként a histeria némely eseteiben is tapasztalható, a mikor a nevetés látása sírásra fakasztja a beteget, és viszont a beteg nevetni kezd, ha azt látja, hogy más sír. Itt tehát a látott érzelem ép az ellenkező érzelmet kelti fel.

Az érzéketlenség azonban más következményekkel is jár. *A ki érzéketlen a testi fájdalom iránt, abban más fájdalommal sem támaszt részvétet.* Hiszen rokonérzelem, részvét csak úgy támad bennünk, ha vannak hozzá appercipiáló képzeleteink, illetve érzelmeink, azaz ha bennünk is meg van az alap hasonló érzelmek felkeltésére. Csak hasonlóval lehet hasonlót megérezni, megérteni.

Minthogy pedig ez az érzéketlenség, vagy nem nagy érzékenység más okok mellett rendszeren izomkeménységgel, izomerővel is párosul, s az izomerő épen lényege szerint izomerőkifejtésre ingerel, az ily ember az actio, a retorsio, a harc emberé. Míg tehát az izomgyengeség békére, az izomerő harcra ingerel.

A testi fájdalom iránt való érzéketlenségnek vagy érzékenységnek még más okai is vannak. *A tudó és a szív működése ugyanis nagy hatással van egész szervezetünk működésére s így a psychére* és annak mindenféle nyilvánulásaira is. Ismeretes, hogy a jól fejlett és jól működő tudó, ha más bajok nincsenek, elegendő és jó vért szolgáltat a szervezetnek. Ez az elegendő és jó vér sok és jó táplálékot

jelent, mely erőt, energiát ad az egész testnek. Mindez kedvet, kellemes érzéseket támaszt, öröme, derült világnézetre hangolja az embert. Az öröm azonban, a mint kimutattuk, annyi mint szeretet, a szeretet már részvétellel jár, a részvét pedig az erkölcsileg jó embernek alapvető tulajdonsága. A rosszul működő tüdőnél ennek éppen ellenkezőjét találjuk. A fejletlen, a beteg, a nem jól működő tüdő nem elegendő, nem jól oxydait, mérges anyagoktól kellőleg meg nem tisztított vért küld a szervezetnek: Ettől aztán az egész szervezet elgyengül, az ember ideges, ingerlékeny, haragra, bosszúra hajlandó, elégtelen lesz. Gondolkodását a felszínre kerülő érzelmek és indulatok, még pedig a kellemetlen indulatok dominálják. Ez a nem jól oxydait, nem jól táplált, fekete vér a saját képeére teremti a gondolatokat is. És a kellemetlen indulat nem jó tanácsadó.

A szívnek talán még a tüdőnél is nagyobb hatása van egész szervezetünkre és lelki életünkre. Ismeretes dolog pl, hogy ha a szívizom és a szívmozgató idegdürczok nem kapnak kellő vért, az öntudatban szorongó félelem támad. A melancholikusoknál pl. a vérerek szűkülése rendes tünet. A félelem azonban saját gyengeségünknek az érzése is, mely önvédelemre sarkall. Ez az önvédelem azonban éppen a kellemes érzések hiánya és az izomerő, a kellő biztosság hiánya miatt sokszor nem agresszív fellépésében, acti vitása ban, nyílt harcban nyilvánul, hanem más utakat keres magának s az egyéniség szerint vagy lemondó megadásban, vagy fortélyban nyilvánul, vagy csalásban végződik.

A félelem is a rossz tanácsadók közé tartozik. A félelemnek különben is igen fontos szerepe van lelkünk életében. Nem magok a képzetek, a gondolatok okozzák azt, a mit tételemnek nevezünk, hanem azon reflexek és physiologiai tünetemények, melyeket a képzetek felidéznek. Ezek közé

tartozik elsősorban a vérerek összehúzódása. A vérerek összehúzódásai folytán a szívmozgató idegdúcok nem kapnak kellő táplálékot. Ez a zavar aztán mint szívszorongás, mint a félelem kellemetlen érzése jelenik meg az öntudatban.

Hogy a félelem mily hirtelen szüli a hazugságot, azt a kis gyermekek példái a legszebben mutatják. De a félelem a nagyoknál is igen sok esetben hazugságot, csalást szokott eredményezni. A bűnös ember igen sokszor a hazugság révén remél a szégyentől és a bűnhődéstől megmenekülni. Nagyon jellemzően mondja erre vonatkozólag E. Lytton Bulwer: «und, wenn die Nerven zittern, so ertönt so gewiss eine Lüge, als wenn ich an diesem Draht ziehe, die Glocke am Ende desselben klingen wird.*

A félelem természeténél fogva óvatosságra int. Az óvatosságból igen hamar a bizalmatlanság, a hitetlenség, zárkózottság, titkolódzás, esetleg hamisság támad. Ennek ellenkezőjét az egészséges tüdejű és szívű ember mutatja, a ki azért bátor, nyílt szívű, lelkét, a mint mondják, a tenyerén hordja.

A rossz, a beteg bél nemcsak a kolerának jó termőföldje, de *termőföldje a félelemnek, a sötét gondolatoknak, a kényszereszméknek is.* Elme- és ideggyógyászok előtt régóta ismeretes, hogy a bél rendellenes működése a psychére nagy hatással van. Gyengébb esetekben lehangoltságot, félnkségét, erősebb alakjánál búskomorságot, kényszereszméket szülhet. A bélbajos gondolkodása, associatiói sokszor nem a logikai gondolkodás szabályai, hanem a kellemetlen hangulat parancsai szerint folynak le. A hangulatnak azonban más a logikája. A hangulat zsarnok s csak a neki megfelelő associatiókat enged meg.

Minthogy a bélnek működése az egyéniség szerint nagyon

* E. Bulwer: Nacht und Morgen.

különböző, különbözőnek kell lennie a psychére való hatásának is. Míg pl. a túlkönnyű székelés a félénkségre disznál, a nehéz székelés már másra hajlamosít, így pl. idegességgel jár. Maga az idegesség azonban egész seregét mutatja olyan testi és lelki tüneteknek, melyek haragra disználnak, ingerlékeny, indulatosá tesznek.

Nagy hatással van a psychére, különösen pedig a hangulatra a gyomornak is. A gyomor tudvalevőleg igen élénk összeköttetésben áll egész szervezetünkkel. Azok az érzések, melyek az emésztés folyama alatt keletkeznek, legelső sorban hangulatunkra hatnak. A hangulat aztán intenzitása és minősége szerint neki való képeket válogat, megrontja a logikai associatio törvényeit s a gondolatokat az érzelem minősége szerint sorakoztatja.

A gyomor rendes működése, a jó emésztés kellemes érzéseket támaszt, míg a rossz emésztés, vagy a gyomorhaj kellemetlen hangulatnak a szülője. Minthogy pedig a gyomor functiója nagyon sokféle lehet, nagyon sokféle az a hatás is, melyet a lélekre s evvel erkölcsi hajlandóságunkra is gyakorol. Hensel* oly fontosnak találja e szerv működését, hogy «Das Leben») című nagy művének címlapjára ezt a mottót tette: «Mache die Menschen satt, und sie werden froh sein; mache sie froh, und sie werden gut sein. » Ha túlzás is, van benne sok igaz is.

Az álmainkban lejátszódó komédiáknak és tragédiáknak is legtöbbször a gyomor a költője. Ha gyomrunk állapota kitűnő, életkedv, munkakedv, öröm lepi el az öntudatot, érezzük, hogy a jóra, az erény gyakorlására alkalmasabbak vagyunk; békülékenyebbek leszünk. A nem jó gyomor mindentől elveszi a kedvünket, ingerlékenyekké tesz.

* J. Hensel: Das Leben.

A mint a legújabb vizsgálatok bizonyítják, még a vesék és a különféle mirigyek is hatással vannak szervezetünk különféle állapotaira, sőt magára a psychére is. Nemcsak az edénymozgató központokra hatnak, hanem a különféle emóciókra, érzésekre, s a pajzsmirigy az intelligenciára is. Ismeretes dolog pl., hogy pajzsmirigy bevitele által idióta gyermekek intelligenciáját fokozni tudják.

De nemcsak ezen itt felsorolt szervek hatnak a psychére és hajlamosítanak, hanem tulajdonképpen minden szerv neki sajátos impulsusokat küld a léleknek. Azért, ha az a nagy laboratórium, mely egész szervezetünkben van elhelyezve, valamikép át volna tekinthető, ha valamikép látnunk lehetne, hogy az egyes szervek mily impulsusokat küldenek az öntudatnak, úgy a cselekvényen látható is volna, hogy mily szerzők munkája.

A vér kémiai alkata is hatással van a psychére. A mint ugyanis más és más anyag kerül a vérbe, úgy mutat a psyche is más és más képet. Ezek a vérbe került elemek valóban csodálatos dolgokat műveinek a psychében. A szesz a jámbort dühöngővé, gyilkossá teheti, viszont egy kis morhium a dühöngőt szelíddé varázsolja, a chloroform teljes érzéketlenséget hoz létre, míg a vérbe került toxinok magasfokú lázat, visiót, hallucinációt, kényszereszméket, be nem számítható cselekvéseket hozhatnak létre. Egy pár idegen atom a vérben egész felfordulást idéz elő a lélekben!

Hogy mit mivel az emberrel a szesz, az opium, a chloroform stb., annyira ismeretes, hogy fölösleges volna részleteznünk. Azonban nemcsak narkotikumok és mindenféle izgató szerek hatnak a psychére, hanem más vérbe került elemek is, melyeket nem is ismerünk. Anglia híres orvosa, Maudsley mondja: «Ha epe van valamely embernek a vérében, ez a jövőjét a legkomolyabb színben tüntetheti elő. Semmi philo-

sophia nem változtatja meg azon idegelemek állapotát, melyet a tisztátalan vér idézett elő és a mely egyúttal alapja kellemetlen érzeteinek és kínzó képzeteinek.»*

Ha ismerőseink tágas körében szétnézünk, bizonyára fogunk találni embert, a kit épen ebbe a kategóriába sorozhatunk: nem bízik embertársaiban, érdemet sehol nem lát, mindenkit gyanúsít, mindent leszól, gúnyos mosolylyal kísér minden tüneményt, senkinek, semminek nem kegyelmez. Ezt a kegyetlen, hamis szemüveget bizonyára epét képző szerve s aztán a vére tette a szemére. Mily más szemüveg az, a mely mindent rózsaszínben mutat, folyton egy egész életen át és nincs csapás, nincs szerencsétlenség, mely ezt a rózsás szemüveget eltörje. Mily könnyű annak jónak lenni, kinek jól működő szervei csak kellemes ingereket szállítanak, kinek mindig öröm és szeretet tölti be a lelkét és mily nehéz annak, kinek ily keserű hangalat jut osztályrészül!

Legjobban mindezt az egészséges és a beteg gyermek magaviselete bizonyítja. Minthogy az egészséges szervezet csupa kellemes érzéseket küld az öntudatba, az egészséges gyermek öntudata csupa örömmérettel van tele. Mindennek örül, mindent szeret, az öröm, vígság, a részvét, a jóakarát csakúgy sugárzik belőle. És mily más képet mutat a beteg, vagy a terhelt gyermek. Ingerült, szomorú, haragos, részvétlen, indulatában vakon cselekvő, megférhetetlen. Még feltűnőbb képet az úgynevezett terhelt gyermek mutat. «Az ilyen gyermek aztán, — a mint egy kiváló elmegyógyászunk mondja, — habár anyás és nyávigós, mégis szívtelen, mérges, alattomos, raffinaít. A terheltség végzetes csirája tovább fejlődik és a természet e mostoha gyermekei a fanosodás korában valóságos kedélyi monstrumot képeznek, mintegy szín-

* Die Physiologie und Pathologie der Seele.

vaksággal megátkozva minden iránt, a mi szép, jó, gyöngéd és nemes. Alig ismerek elszomorítóbb látványt, mint a természet ez elfelejtett gyermekeit, azt az undorító, frivol ciznizmust, melyben pajtásaikkal beszélnek; azt a kéjelgő brutalitást, melylyel valakit kínozhatnak; azt a furfangot, melylyel jöltevőik és szülőik jóakaró iparkodását kijátszani igyekeznek. A világ kígyót-békát kiált rájuk; a szülőket okozza, az elhanyagolt nevelést stb.; az orvos betegeket, súlyos betegeket lát bennök. Az örültekháza és fenyítőház osztozkodnak meg rajtok. » *

Itt tisztán láthatjuk, hogy *az örömezetekkel telített öntudat az erkölcsi jónak is a legjobb melegágya, a kellemetlen szervi ércetekől eredő beteges hangulat az erkölcsi rossznak is a legjobb termőföldje.*

A részvét, a szeretet, az élénk erkölcsi emótiók szülik az önzetlenséget, az áldozatkészséget s mindazt, a mit erénynek nevezünk; a részvétlenség, a szeretet, — és az erkölcsi emótiók hiánya szüli az önzést. De minthogy a szeretet és a részvét alapja az érzés és az azt követő szervezeti emótiók, azt is mondhatjuk, hogy az önzetlenségnek és az önzésnek végső elemzésben az érzés az alapja, mely hajt is valamerre, vagy visszatart valamitől. Nem gondolataink, ismereteink, képzeleteink tesznek tehát bennünket önzökké vagy önzéstelenekké, hanem érzéseink s ezekből fakadó érzelmeink, vágyaink. Ez az oka annak, hogy a kiben kellő részvét, kellő szeretet, kellő szervezeti emótió s így a megfelelő érzékenység is van, az az igazságban, jóban, jogban gyönyört talál, az tehát szervezete ezen tulajdonságainál fogva az igazságot, az erkölcsi jót, a jogot szereti, azt tehát bántja minden igazságtalanság, jogtalanság, minden bűn. Ezek az úgynevezett igazságszerető emberek, a kiket kínosan érint minden igaz-

* Dr. Oláh Gusztáv: A lángész és az elmekór. 12. 1.

ságtalanság, minden jogtalanság, minden hazugság. Ezek tudnak legjobban lelkesedni a tudomány igazságaiért is. A kibben pedig részvét, szeretet, erkölcsi emotio nincsen, azt az igazságtalanság, jogtalanság, a bűn nem bántja, annak csak az önzés az irányítója.

A kibben az érzés után a részvét, a szeretet és más emotio támad, arról azt is szoktuk mondani, hogy van becsület-érzése, annál a szégyen nagy convulsiókat támaszt, az egész lényében megrendül, ha belső, szentnek tartott világát sértik meg. Ennek ellenkezőjét ott látjuk, a hol sem érzés, sem szeretet, sem részvét nincsen; ott nincs emotio sem, nincsen szégyen, nem rendül meg sem pszichikai, sem fizikai világa. A legnagyobb közönnyel nézi azt, a mi másban esetleg szívtépő fájdalmat támaszt. Ez az érzéketlenség a bűnök leggazdagabb forrása. De nem az egyedüli forrása. Az érzéketlenséghez, a részvétlenséghez, az erkölcsi emotiók hiányához mint negatív elemekhez még pozitív elemek is kellenek és ezek: a belénk oltott égő vágyak és ösztönök, melyek nekik megfelelő cselekvésre ingerelnek. Minél erősebbek, minél vehemensebbek ezek a velünk született, szervezetünk különféle állományában székelő vágyak, unszolatok, annál nagyobb az uralmuk azon a másik két elemen, melyekkel együtt alkotják akaratomkat.

Most tehát ezeket az ösztönöket fogjuk megvizsgálni. Legfontosabb ösztöneink tudvalevőleg: az életösztön, a táplálkozási ösztön, a nemi ösztön, az önvédelmi, a társas ösztön és egy egész sereg kisebb ösztön. Minthogy mindezen ösztönöknek vizsgálatával, elemzésével, úgymint az ösztönök módosulásával más munkáimban, különösen: «Az életfilozofia problémái»-ban részletesen már foglalkoztam, ezúttal az ösztönnek csak azon jelenségeit fogom tárgyalni, melyek erkölcsiségünkkel is összefüggenek.

Az ösztön, mint veleszületett reactio, minden gondolkodás nélkül, sokszor leküzdhetetlen erővel hajtja a szervezetet valamely mozgás, cselekvés felé. És a mint szervezünk minden ereje, minden eleme, porczikája ez ösztönök szolgálatában áll, úgy tiltakozik az egész szervezet és gyakran minden erejével tiltakozik minden olyan valami ellen, a mi az ösztön ellenségeként lép fel. Az egész állatvilágban s a legtöbb embernél a fizikai élet, aztán a kellemes élet a legfontosabb s ezért mindent készek feláldozni. Csak a nagy erkölcsi hajlandósággal veleszületett ember talál még magasabb értéket, melyért még az életet is képes feláldozni, ez az erkölcsi, a becsületes élet.

Az ilyennél az erkölcsi hajlandóság csaknem az ösztön erejével uralkodik egész lényén. Az elkövetett hiba, a gyanúsítás, vagy az akaratlanul, esetleg indulatban elkövetett bűn úgy marja, mint a méreg, teste, lelke megtörik egy nyomasztó gondolat súlya alatt. Az ily ember életküzdeme, pályafutása is más, mint a stréberkedők és egoisták nagy taboráé. Nem küzd az érvényesülésért mindenáron, mások féltrelokozásával, hazug fegyverekkel, hanem becsületes munkájának értékétől várja az elismerést. Így aztán sorsa is igen sokszor az, hogy sokkal kisebb értékű, sokszor valóságos nullák állják el útját, hogy az élet nagy versenyében a nálánál erkölcsileg és szellemileg alantabban állók jutnak nem nekik való positiókba.

Az önfenntartási, önvédelmi ösztönhöz igen közel áll s bizonyára belőlük fejlődött a szerzési ösztön. *A szerzési ösztön arra sarkalja az embert és az állatot, hogy az élethez megkívántató legszükségesebb dolgokkal magát ellássa.* Fajok és egyéniségek szerint azonban igen különböző mértékben és irányban van kifejlődve. Igen sok állatnál csak a minimumát látjuk, vagyis az illető állat csak akkor gondol valaminek megszerzésére, ha

a pillanat szükséglete üzi, pl. csak akkor gondol ételre, ha épen éhes. Más állatok már előre gondoskodnak, gyűjtik, elteszik, elraktározzák az ennivalót. Sőt tovább menve vannak olyanok is, melyek a nem ehető, nem használhatót is elveszik, elteszik. Ilyen a holló is, mely a ház körül található kis fényes tárgyakat, mint gyűszű, gombok, tűk — bár semmi hasznukat nem veszi, — eldugdos magának.

Ez a szerzési ösztön veleszületett sajátsága az embernek is. Erőssége és faja, vagy iránya a különböző egyéneknél igen különböző lehet. Több körülmény azt látszik igazolni, hogy székhelye tisztán az agyvelőben van. Fajait, irányát épen az alkotja, hogy mely hajlamokkal, dispositiókkal, szervezeti funktiókkal van kombinálva. Ez a szerzési ösztön ugyanis annyi mindenféle más elemmel, erővel léphet kombinációba, hogy a fajtáknak egész tömegét alkotja. Ha a szerzési ösztön a szeretettel, érzékenységgel, részvétellel párosul, úgy mint közönyös, esetleg hasznos, sőt mint dicséretes cselekmény szerepelhet. Ide tartoznak mindazok, a kik sokat, sőt igen sokat dolgoznak, hogy vagyont szerezzenek, de becsületes úton-módon törnek magokat. Ez esetben a szerzési ösztön az erkölcsiséggel párhuzamosan halad.

Ha ezen kombinációhoz még két új elem járul, még pedig egy bizonyos fokú intelligencia és egy különös vágy, akkor azon emberekhez jutunk, kik mint iparosok, hivatalnokok, tudósok különféle tárgyak szenvedélyes gyűjtésében lelik kedvüket. Ezek nélkülözni és áldozni tudnak, hogy gyűjteményeiket megtömjék. Gyűjteni sok mindenfélét szoktak, így ásványokat, növényeket, képeket, fegyvereket, pipákat, órákat stb. A szerzési ösztön ezen kombinációja is megfér tehát az erkölcsessel. Mindkét combinatio a szervezet berendezésében leli alapját.

Ha azonban oly kombinációban lép fel a szerzési ösztön,

melyből épen az erkölcsiséget alkotó elemek hiányzanak, s ezek helyét más hajlamok, dispoziciók foglalják el, akkor a bűnök rendkívül gazdag világhoz jutunk.

Így ha a szerzési ösztön nagy, de nem jár vele részvét, érzékenység, szeretet, ha ezek helyét az egyszerű élvezetvágy foglalja el s kicsi az intelligencia, akkor a közönséges tolvaj, csaló áll előttünk. Ösztöne hajtja, mint az állatot, hogy ellopja azt, a mire vágya támadt. Erkölcsi érzéke nem lévén, lelkiismerete sem tiltakozik. Kicsi intelligenciája arra biztatja, hogy rejtve marad a lopás.

Ha ugyanezen kombinációhoz (tehát: hatalmas szerzési ösztön, részvét, — érzékenység, — szeretet hiánya, élvezetvágy) nagyobbfoku intelligencia és még valamely különös *vágy* járul, akkor a raffináltabb gonosztevőkhöz jutunk. Ilyenek a hamisítók, mindenféle csalók, szélhámosok, sikkasztók. Ezek néha valóságos művészek és nagy intelligenciával dolgoznak. Gall, a Phrenologia megalapítója mindezeknél még egy különös tehetséget, a titkolódzás tehetségét tételezi fel s azt az agyvelő egy bizonyos helyén el is helyezi. Hogy titkolódzási hajlani létezik, s hogy bizonyos emberekben nagyon ki van fejlődve, az kétségtelen; hogy a tolvajoknál, csalóknál nagyobb mértékben ki van fejlődve, nem lehetetlen. Hiszen egyik legfőbb argumentuma a csalónak, hogy tettét majd eltitkolhatja.

Ha a szerzési ösztön végre ily kombinációban nyilvánul: nagy szerzési ösztön, részvét, — szeretet, — érzékenység hiánya, élvezetvágy, csekély intelligencia, állati vadság s romboló ösztön és ha ezekhez még nélkülözés járult: akkor a betörő, az orgyilkos, az útonálló, a bandita áll előttünk. Az ily emberben oly ösztönök dominálnak, mint a ragadozó farkasban: vadság, szerzési ösztön, érzéketlenség. Ez Dante szerint az «anima mal nata» (rosszul született lélek).

A szerzési ösztön intenzitásától, erejétől, illetve nagyságától is igen sok függ. Ha a szerzési ösztön kicsiny, ha nem hiányzik teljesen a részvét, a szeretet, az érzékenység, ha más gonosz vágyak nem támogatják a szerzési ösztönt, akkor a nevelés, a tanítás, a büntetés elnyomhatják a lappangó tolvajlási, csalási, hamisítási hajlamot. Mint elfojtott erő fog maradni, mely ezen alakjában talán nem is fog kitörni, vagy esetleg más módon, más megnevesített alakban fog előjönni. Ide fognak tartozni a megjavult bűnösök is.

Ösztöneink, vágyaink, hajlamaink szervezetünk berendezése szerint tehát különféle kombinációkban léphetnek fel, a mi aztán a bűnök végtelen gazdag alakjait szüli. Leginkább a következők jöhetnek kombinációkba. Legelőször legfontosabb ösztöneink mint: az életösztön, a táplálkozási-, nemi-, önvédelmi-, mozgási-, értelmi-, a társas-ösztön. Minthogy azonban az ösztön nem más, mint a szervezetnek veleszületett visszahatása valamely ingerre, még más, bár gyengébb ily ösztönöket is kell felvennünk. Ilyenek: a kíváncsiság, az utánzás, a becsvágy, a valamivel való foglalkozás vágya, a hiúság, a titkolódzás. Ha ezekhez a különféle vágyakat és örökölt dispositiókat csatoljuk, megkapjuk mindazokat a rugókat és kerekeket, melyek lelkivilágunkat, erkölcsiségünket hajtják.

Igaz, hogy nem minden combinatio lehetséges. Bizonyos functiók, dispositiók, hajlamok kizárják egymást. Azért nagyon tévedett Gall iskolájának egy nagy híve, A. Lehmann,* a ki azt állította, hogy 43 különböző tehetséget lehet kombinálni. Ha azonban csak 32 elemet veszünk, úgymond, így is 2,753.294,408.504,640 jellemcombinatio volna lehetséges! Mintha a különféle lekitulajdonságokat úgy lehetne kombinálni, mint a számjegyeket!

* A. Lehmann: Krankheit, Begabung, Verbrechen 397. 1.

A szerzési ösztön helyett azonban a combinatio centrumát egy hatalmas vágy is képezheti. Így a becsvágy, a hiúság, a hír- és dicsőségvágy, a hatalomvágy. Ha aztán az ilyen vágygyal érzéketlenség, részvétlenség, a szeretet hiánya párosul, akkor az egyén vágya kielégítéseért a legnagyobb bűnökre is képes. Ha alkotó elemei nem túlerősek, akkor mint igazságtalanság, erőszakosság, lelkiismeretlenség, másokat félretoló stréberség ismeretes; de ha erősek az alkotó elemek, az egyén semmiféle eszköztől meg nem retten és vágya kielégítését mások, sőt sokak élete árán is megkísérli.

Ha a csalásnak legmélyebb forrását kutatjuk, úgy találjuk, hogy a csalás, ha annak sok faja a mi etikánk szerint bűn is, mégis a velünk született önfenntartási, önvédelmi ösztönre vezethető vissza és így nem minden faja pathologikus eredetű. Nézzük pl. az állatok veleszületett ösztöneit, különösen azokat, melyekkel élelmöket keresik. Mennyi csellel, ravaszsággal, csalással találkozunk itten. A pók művészi hálót sző, hogy oda csalja a legyet. A másik rovar tölcsért formál a homokban, maga a tölcsér fenekén úgy elbújik, hogy nem is látszik. E tölcsért azért formálta, hogy valamely kis préda könnyen beleessék és onnan a tölcsér fenekére hozzá guruljon. Némely ragadozó is csellel fogja el zsákmányát.

De, ha az lehetséges, hogy a különféle cselfogás, csalás az állattal veleszületik, el kell fogadnunk, hogy némely ember-társunk ez ösztönből sokkal többet kapott, mint mások.

A gyermek kezdetben a bűn tudata nélkül hazudik, illetve nem mond valót. Álmait a valótól sokszor nem tudja megkülönböztetni, mindenféle ötletét, gondolatát mint megtörtént dolgot adja elő. Csak később jön az a hazugság, melylyel apróbb hibáit akarja menteni s a mely már félelemből ered. Igen sok esetben azonban a nagyoktól tanulják el a kicsinyek a hazugságot és nagyon sok család valóságos iskolája

a hazugságnak. Ha hibáztak a gyermekek, ha törtek valamit, már is hallják a mamától: «Jaj, ezt az apának nem szabad megtudnia, hanem azt mondjuk, hogy ...» Szülők, testvérek, cselédek így vezetik be a kicsinyeket a hazugság gyakorlatába.

Vannak emberek, a kik nem mások megkárosítására vagy kijátszására hazudnak, hanem csak azért, hogy magokat előnyösebb oldalról mutassák be, hogy érdekességüket neveljék. Ez esetben a hazudozás az emberrel veleszületett dics-, hír-, hatalomvágyra vezethető vissza. Helye tehát ott lesz valahol a kéregmezőn, a hol ez ösztönök székelnek. Vannak azonban olyan hazudozók is, a kik minden cél nélkül, minden látható haszon nélkül, de folytonosan hazudnak. Ez a hazugság azonban, mely semmi ösztönre sem vezethető vissza, úglátszik már pathologikus eredetű.

Hogy annyi a hazugság a világon, annak oka nemcsak az, hogy az emberek nagy részének gyenge az erkölcsi érzéke, hanem a tömérdek hazugságnak folytonos látása is. A családi életben, a társadalomban, a politikában, az utcán, az üzletben, stb., annyi hazugság van forgalomban, hogy nem csoda, ha a gyermek a nem igaz beszédet szinte természetesnek találja s ő is a nagyokat utánozza.

Arra vonatkozólag, hogy valamely tulajdonság örökölt-e vagy sem, még egy jellemző dolgot kell felemlítenünk. Az a tevékenység, a melyre a természet sarkall bennünket, rendszeren jól esik nekünk, azt örömmel végezzük. így tesz a tolvaj, a csaló, sőt a betörő is, munkája közben, míg nem zavarják, jól érzi magát. Ok is — a mint mondják, — szeretik mesterségüket.

Ha a csalásra, lopásra, vagy bármely más bűnre való hajlandóság oly nagy valakiben, hogy kiirthatatlan, hogy sem idő, sem körülmény, sem büntetés meg nem változtatja,

akkor világos, hogy alapja, gyökere a szervezetben van, s az illető ezt már magával hozta a világra. Ha azonban ez a csalásra, lopásra való hajlam csak kisebbfokú, vagy, ha nem szervezeti tulajdonság, hanem megszerzett, vagyis valaki épen nevelés, tanítás, kényszerítő körülmények miatt lett hazuggá és tolvajjá, akkor az ily emberre, illetve bűnös tulajdonságára sok mindenfélének van hatása, s hazugsága, tolvajlása a kényszerítő körülmények szerint megszűnik, vagy emelkedik. A téli hideg, a rossz termés, a gabonaárak nagy emelkedése, a munkanélküliség, a drágaság, mint minden erre vonatkozó statisztikai táblázat tanúsítja, a lopások számát nagyon emelik. Jegyezzük meg azonban, hogy bárha a kedvezőtlen socialis viszonyok mellett a különféle bűnök nagyon szaporodnak, mégsem a socialis bajok termik a bűnöket, hanem a bűnnek csak alkalmas talajául szolgálnak. Ezt különösen az bizonyítja, midőn a legjobb socialis viszonyok közt levők, intelligentiával, állással, vagyonnal megáldottak lépnek a bűn útjára.

III.

A munkásság és munkátlanság örökölt tulajdonság. A degeneráltak restsége. Kötelességérzet mint örökölt tulajdonság. Mélyreható szerkezeti változások változást idéznek elő a psychében. Elmebajok. Az alkohol megrövidíti a reakciós időt. A castratio tünetényei. Here és férfiasság. A csalódott szerelmes fegyverei. Homosexualitás. Az idioták erkölcsi hajlamai. A nők általában erkölcsileg jobbak. A jellem még az álomban sem változik. Erkölcsiség és hypnosis.

Régóta ismert dolog, hogy a tevékenység, a munkásság az erkölcsi jónak, a munkátlanság pedig a rossznak, a bűnnek jó melegágya szokott lenni. Minduntalan halljuk, tapasztaljuk, hogy a munkásság nemcsak vagyont, függetlenséget biztosít, de sok rossztól is megóv, míg a restség nemcsak szegénységet, szolgaságot hoz az emberek nyakára, de bűnökbe is sodorja. Azt azonban csak nagyon kevesen tudják, vagy sejtik és a lélektanokban és paedagogiákban nem is tárgyalják, hogy *a munkásság, vagy munkátlanság velünk született tulajdonság.*

A mit azonban a természet adott nekünk, akár talentum legyen az, akár ösztön, azon embertársaink keveset tudnak lendíteni. Hiszen az ösztön a szervezet elemeiből meríti energiáját, s így sem tanítással, sem büntetéssel meg nem teremthető.

A munkásság mint örökölt szerkezeti, illetve jellembeli tulajdonság irányára, erejére rendkívül különböző lehet. A tevékenység, vagy a munkátlanság ösztöne néha oly erős, hogy a gyermekkortól a késő férfikorig mindig egyforma, semmi

által meg nem zavarható fokot mutat. Némely ember gyermekkorától kezdve, az élet legkülönbözőbb körülményei közt is, mindig dolgozik valamit. Nem tud munka nélkül ellenni. Ellenállhatatlan kényszer hajtja idegeit és izmait. Világos, hogy ezen állandó hajtóerőnek, energiának állandó telepe van s ez a telep nem lehet más, mint szervezetünk. Bizonyára itt is több szerv fog hozzájárulni az állandó energiához.

Egészen így vagyunk a munkátalansággal, a restséggel is. Némely ember a bölcsőtől élete végéig rest marad. Nincs semmi, a mi kitarító munkára bírhatná: a munka valósággal a terhére van, testének, lelkének csak gyötrelmet okoz. Inkább fog elszünetelni ezer bajt s vándorol egy egész életen át, de nem fog dolgozni. Tanítás, nevelés, büntetés, szenvedés nem másítja meg. A munkától való ez a soha nem szűnő idegenkedés, félelem, valami állandó szervezeti okot tételez fel. *Es mini a munkásságnál valami plast, valami túl-erőt, energiát, a munkátalanságnál valami minust, valami szervezeti gyengeséget, defectust, valami hiányos működést, vagy leg-
alább is veleszületett disposition kell feltennünk.*

Physiologiai tény, hogy minden egészséges szerv szereti a neki megfelelő munkát, sőt ez a munka a szerv éltető eleme. A szem látni, a fül hallani, a láb járni óhajt. Ha azonban sem a testünk, sem a lelkünk nem lel gyönyört a neki megfelelő tevékenységben, valahol, valamilyen akadályozó oknak kell lennie. Nagyon valószínű, hogy itt is több szerv fog hozzájárulni a munka kerüléséhez.

Mint a tapasztalatok tanúsítják, igen sok esetben alkoholizmusnak is lehet az eredménye.

Nem hallgathatjuk itt el azt, a mit Ferrero a méhekről ír. Ha a méhekkal, úgymond, egyszer mézespálinkát itatunk, kép-telenekké válnak minden munkára és rablókká lesznek.

A nőknél néha nagyon feltűnő eseteit lehet látni az örökölt

tevékenységi hajlamnak. Némely nő pl. minden pillanatban talál valamilyen munkát a háztartás körül. Mos, súrol, töröl, porol minduntalan. Szinte furcsán hangzik, de ezek az örökös tisztogató munkák sokszor elkergetik hazulról a férjeket, s a takarítás, mosás, súrolás valóságos mániájává lesz némely asszonynak s egyúttal állandó forrása az e miatt támadó perlekedéseknek.

A restségre való hajlam, a mint említettük, különböző fokban örökölhető, minél erősebb, annál inkább áll végzet gyanánt az illető felett. Minthogy a munkálatlanság hajlama valami defectusból ered, mely bizonyára más defectusokkal is párosul, a munkálatlannak igen sokszor szegény az erkölcsi világa is, hiányosak, erőtlenek ethikai képzetei és érzelmei s így most már két erő hajtja az örvénybe: a restség és a bűnös hajlam. Ez a két motor aztán az illetőt legelőször a csaláshoz vezeti.

A munkálatlanok és restek, amellet kevés erkölcsi hajlandósággal bírók egy része az úgynevezett dégenérait egyének köréből kerül ki. Ezek gyenge testű és lelkű emberek, a kiknek mindenféle bűnre különös nagy hajlamuk van. Egyedüli gondjuk az élvezethajászat, különféle ösztöneik ki-elégítése. Ennek érdekében mindenre képesek.

Mindezekből az látszik, hogy az egészséges ideg és izom, a tiszta vér, a normálishan működő szerv nemcsak örömet és életkedvet küld az öntudatba, hanem jó erkölcsökre is hangol, tehát ethikai elemeket ad, míg a rossz vér, a beteg ideg, izom, szerv nemcsak beteges ingerlékenységet szül, de egyúttal a malitia elemeit hozza a lélekbe. Evvel jár természetesen az is, hogy a terhelt nemcsak az erkölcs iránt érzéketlen, hanem az igazságosság iránt sincs érzéke. Az oly lélek azonban, melyből ezek hiányzanak, a legjobb termőföldje az egoismusnak. Innen van, hogy a degeneráltak oly nagyon

önzők, hogy a nemesebb ideálokhoz hern képesek emelkedni.

Ha a munkásság más elemekkel, így szeretettel, áldozatkészséggel, az erkölcsi eszmék igaz kultuszával párosul, akkor egy igen magas erkölcsi tulajdonság: a kötelességérzet áll elő. Minthogy a kötelességérzetnek ezen alkotó elemei mind öröklődnek, *öröklődik tehát a kötelességérzet is; ha pedig öröklődik, akkor alapja szervezetünk különféle elemeiben, s főleg azon szervek energikus funkciójában keresendő, melyek erkölcsi jóságra és folytonos munkára rendelkeznek.* A kötelességérző ember nagy áldozatok, *sot* nem egyszer élete árán is végzi a reá bízott munkát. Ezt az óriási erkölcsi erőt és tőkét csak azok a nagy energiák adhatják, melyek a test különböző idegelemeiben vannak letéve. Mint a köszén a meleget, úgy fejlesztik ez elemek a kötelességérzet alkotó elemeit.

Ennek az ellenkezőjét látjuk, ha az említett erők minimuma fordul elő valakinél; ha tehát munkátlanság, érzéketlenséggel, önzéssel, s az ethikai fogalmak iránti közönyvel van párosulva. E dispositiók ilyen combinatiója pedig nem is oly ritka.

Érzéseink, vágyaink, ösztöneink, physikai erőnk, bátorságunk, a mint kimutattuk első sorban szervezetünk berendezésétől, egyes szerveink működésétől függenek. Ebből most azt kell következtetnünk, hogy, ha szervezetünkben, vagy annak valamely részében mélyreható változás történik, változásnak kell beállania a psychében, az erkölcsi hajlandóságban is. És ez tényleg így is van. A klinikai megfigyelések egész serege bizonyítja ezt. A sokból csak két feltűnőbb esetet hozunk fel.

Krafft-Ebing hoz fel egy esetet, midőn egy embernek csontszilánk került a fejébe s az illető jelleme egészen megváltozott, a mint azonban felgyógyult, régi lelkületét vissza-

nyerte.¹ Newjersey államban 1911-ben Sz. I. nevű magyar embert gyilkosság miatt 30 évi fegyházra ítélték. A fegyencz azonban 1913-ban már oly brutális lett társaival szemben, egyben pedig oly heves fejfájásról panaszkodott, hogy az orvosok megvizsgálták s megállapították, hogy operatióra van szükség. Az operationál a koponyafal felső részében egy csontképződést találtak, a mely folyton nőtt és az agyra nyomást gyakorolt. Ezt a csontot az orvosok eltávolították. Az operatio után a fegyencz nagy változáson ment keresztül. Az izgatott, brutális emberből szinte szelíd bárány lett.

Gyakori példa, hogy gyermekek esés, másféle trauma, vagy infectiousus láz után feltűnően hazugokká válnak.²

A szervezetben támadt mélyreható elváltozásoknak a lélek világában okozott következményeit legfeltűnőbbben az elmebajok tanúsítják. Az elmebajok tudvalevőleg főleg az agyidegrendszerben, de sokszor egyúttal más szervekben keletkezett különféle elváltozások következményei. Ezek a bajok mutatják legvilágosabban azt a rendkívüli nagy befolyást, melyet a szervezet és annak mindenféle változása a psychére, a jellemre, az erkölcsre gyakorol.

A szerint, a mint más és más szervek vesznek részt e szomorú munkában, más és más a kór képe is. Itt határozottan elmondhatjuk, hogy a beteg szervek a saját képükre teremtik kórképeiket is. Szinte bámulatosak azok az elváltozások, melyek ilyenkor a psychében, a beteg erkölcsi világában keletkeznek. És különös, hogy míg itt mindenki elfogadja, hogy a beteg agyvelő, a beteg test idézi elő ezeket a rémségeket, a lelki élet ez anarchiáját, azt már sokan nem akarják elhinni, hogy az egészséges szervezet is közreműködik a

¹ Lehrbuch der Psychiatrie. I. 54. 1.

² Pauler A.: Az ethikai megismerés természete. 195. 1.

normális lélek állapotainak kialakulásánál, hogy tehát valaki épen szervezete miatt lehet igen kedélyes, jószívű, kötelességérző, erkölcsös ember. Pedig milyen oktalanság jön ki abból, ha azt elfogadjuk, hogy a beteg szervezet zavarokat idéz elő a lélekben, de az egészséges már nem hat a lélekre, már nem vesz részt a lélek állapotainak kialakításában.

Nagyon ismeretes dolog, hogy az alkohol túlságos élvezete is nagy elváltozásokat idéz elő úgy a szervezetben, mint a psychében, különösen pedig az erkölcsiségben. A különféle nemzetek statistikái szinte egyhangúlag bizonyítják, hogy az alkoholismus a bűn leghatalmasabb forrása. A börtönök, kórházak telve vannak az alkoholismus áldozataival. Aschaffenburg, a legkiválóbb német psychiaterek egyike különösen az alkohol egy sajátságának tulajdonítja ezen méreg vészthozó erejét.

Az alkohol egyik tulajdonsága ugyanis az is, hogy megrövidíti az úgynevezett reactió időt. A kísérleti lélektanban ugyanis azt az időt nevezik így, mely eltelik, míg valamely ingerre a megfelelő reactio, pl. valamely mozgás bekövetkezik. Ez az idő egy másodpercnek egy bizonyos része; ennyi időre van ugyanis szükség, hogy valamely inger az agyvelőben psychikailag feldolgoztassák. Ez az idő már egy kis alkohol-élvezésnél is megrövidül, vagyis *az ingerre a reactio, a morgás hamarabb következik be, mint kellene. Ez a gyorsaság azonban a psychikai feldolgozás, vagyis a meggondolás, megfontolás folttelenségével, vagy éppen elmaradásával jár.* A megfelelő reactio, mozgás tehát időelőtt következik be. *

Vannak psychiaterek, kik ebből a megfontolatlan, időelőtti reactióból akarják az alkoholisták viselkedését megmagyarázni. Az alkoholistánál, a mint mondják, hamarabb születik meg

* G. Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 75.

a tett, mint az ítélet, mert a motorikus ingerlékenység a kellő pszichikai munka nélkül létesítette reactióját. Egy sértő szóra, egy fenyegető mozgásra, egy rosszul kifejezett gondolatra, azonnal kész a megfontolást nélkülöző reactio: a sértés, ütés, esetleg késszúrás. Erre vonatkozólag mondja Kraepelin, a legkiválóbb elmegyógyászok egyike: «Die Erleichterung der motorischen Reaction ist die Quelle aller jener unüberlegten und zwecklosen, weil impulsiven und gewalttätigen Handlungen, welche dem Alkohol eine solche Berühmtheit in den Annalen der Affectverbrechen verschafft haben.» *

Hogy a szervezet mélyreható változásai nagy változást idéznek elő az egész psychében, azt a castratio (herék kivétele) is bizonyítja. Régóta ismeretes ugyanis, hogy a castratio állatokon épúgy mint embereken sokféle testi és lelki változást idéz elő. A fiatal korukban castralt különféle állatok, úgymint mének, bikák, kakasok vadságukat, imponáló erejüket, ingerlékenységüket, bátorságukat csaknem teljesen elveszítik, szelídebbek, hajlékonyabbak, alkalmazkodók lesznek. Nemi ösztöneik, melyek kielégítéseért élet-halál harcot tudtak volna vívni, kialszanak. De egyéb ösztöneik sem sarkallják már erős harczokra.

A castratio tehát mélyreható jellembeli elváltozásokat létesít a? állatokon, a mennyiben a vadságot jámborsággá változtatja. Ugyanezt mutatják a gyermekkorban castrait emberek is. Nemcsak a hangjuk változik meg, a midőn ugyanis bizonyos lágy-ságot, gyermekes jelleget nyer, nemcsak nemi ösztöneik szunnyadnak el, a húsuk lesz puhább, szakálluk fejletlen, hanem a jellem férfiasága is eltűnik. A castrait ember ugyanis

* Kraepelin: Beeinflussung einfacher, psychischen Vorgänge durch einige Arzneimittel. 192.

szelíd, alkalmazkodó, félénk, gyenge lesz, lelkét emóciók, kitérősek, hatalmas vágyak többé nem mozgatják. Lelke mint a húsa, puha lesz, az élet minden viszonyával megalkuvó. Ily tulajdonságok azonban nem arra valók, hogy nagy bűnöket, vagy tragikus hősokeket teremtsenek.

Mindez ismert dolog, de nem lesz ismert a belőlük vont következmény. Az a fontos biológiai és physiologiai tény, hogy a castrálás ily következményekkel jár, egyúttal azt mutatja, hogy *a herék állapota és működése és az allai bizonyos jellembeli tulajdonságai köpött összefüggés van.* Ez a következtetés kétségbe vonhatatlan és meg nem támadható. De ha igaz az, hogy a herék állapota és bizonyos jellembeli tulajdonságok között kapcsolat van, akkor nemcsak a herék kivétele, hanem azok egészséges, vagy beteges volta, erőssége, szóval a herékben történő physikai, chemiai, physiologiai változások is hatással lesznek a psychére, a jellemre.

Mindezekből tehát azt kell következtetnünk, hogy az erős, egészséges herék bizonyos férfiasságot, bátorságot, vadságot, hajthatatlanságot, kitartást adnak a jellemnek, míg a gyenge, beteg, vagy nem normálisan fejlett, esetleg nem jól táplált here szelidségre, nőiességre, türelemre hangol, gyengévé, sőt félénkké teszi a jellemet. Az ily jellem azonban szintén nem jó termőföldje a bűnnek. A jámbor, szelíd, félénk ember nem mer a bűn útjára lépni.

Mindez azt mutatja, hogy a psyche, a jellem egyes tulajdonságainak forrásai oly helyeken is keresendők, a hol senki sem kereste volna. És ennek valóban így is kell lennie. Ha a lélek egyik legerősebb alapjai az ösztönök, ha a fajfenntartás egy fő ösztönünk, akkor a nemi élet physiologiai feltételei, a genitáliák és azok élete nemcsak a szerelmi élet gazdag világát teremtik meg s a faj fennmaradását biztosítják, hanem más jellembeli fontos elemeket is küldenek a lélekbe;

az erő itt is csak erőt, a gyengeség csak gyengeséget küldhet.

Ezek segítségével fogjuk megérteni azokat a különféle zavarokat, melyeket a nemi élet ébredése idéz elő. Midőn a serdülő ifjú hangja elváltozik, jellemében, psychéjében is változások állnak elő.

A szerelmi élet tudvalevőleg nemcsak sok boldogság forrása, de szülője sok gyötremnek, harcnak és sok bűnnek is, A szerelmi csalódásból származó büntettek igen nagy változatosságot mutatnak. Hogy a nem viszonzott szerelem keserve mire indítja az embert, hogyan akar kinyjától menekülni, bánkódik-e egyszerűen, vagy öl, az sem a műveltség-től, sem a gondolkörtől, sem a neveléstől, sem az állástól nem függ. Már az, hogy akar-e, tud-e szerelmese nélkül élni, oly kérdés, melyre az érzések, a vágyak, ösztönök, indulatok válaszolnak. E válaszban pedig tudvalevőleg az észokok nyomnak legkevesebbet, mert hisz az öntudatba be sem kerülhetnek, hanem az egyes szervez, a szív, a bél, a tüdő, az izmok, a herék stb. készítik a feleletet. A lány izomzatú, afficiált tüdejű és szívű, nemi szerveiben gyenge, tehát félnk és túlérzékeny más fegyvert fog kovácsolni, mint az erős izomzatú, erős tüdejű és szívű, nem érzékeny, tehát harcias, kíméletlen ember. A megtorlás az ilyennél oly vandalis-mussá fokozódhatik, mely a mindent pusztító örültségtől semmiben sem különbözik.

A nemi ösztön tudvalevőleg a legerősebb életösztönök közé tartozik. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy alapja, gyökere mélyen benne van egész szervezetünkben. Az agysejtek, a különféle idegek, izmok, secretiók stb. már magokban hordják a nemi ösztön energiáját. Ezekből következik, hogy nemcsak normális, de abnormis lefolyása is csak a szervezetből merítheti erejét, lefolyásának formáját. A gondolatok ezen

logikai menete megadja a választ arra, a még most is sokat vitatott kérdésre: betegség-e a homosexualitás, beszámítható-e, büntethető-e? Krafft-Ebing br. a homosexualitást tudvalevőleg veleszületett állapotnak tekintette. A. Moll¹ és J. Bloch² azt bizonyítják, hogy megszerzett állapot, mely teljes testi és lelki egészség mellett is lehetséges és ha tehát külön kimutatható elmebajjal nem jár, büntethető, illetve büntetendő is. Moll e tekintetben a régi görögökre hivatkozik, a kiknél a homosexualitás majdnem oly nagy terjedelmű volt, mint a természetes, illetve normális lefolyású szerelem.

Az ösztönnek ilyen nagyfokú aberratio ja, a mint említettük, csak a szervezet valamely szervének különös kvalitásában, vagy funkciójában lelheti alapját.

Lehetnek talán esetek, hogy a homosexualitás megszerzett baj, de bizonyára akkor is csak azon esetben, ha erre szervezeti dispositio is van. A homosexualitás, szerintünk, veleszületett szervezeti tulajdonság, mely egyes esetekben járhat ugyan elmebajjal is, de rendszeren nem, s így az ily ember erkölcsrontó cselekedeteiért felelős s így büntetendő is. Hogy a szervezet lassú elerőtlenedése, degenerációja a nemi életben is változásokat idézhet elő, azt az mutatja, hogy az öreg korban, minden dementia nélkül is, nem ritkák a nemi perversitások.

Hogy a különféle perversitásokra való hajlandóság nem az egyén gondolkodásában, hanem szervezetében bírja alapját, mutatja az is, hogy a nemi élet ezen jelenségei a műveltségtől, a fajtól, a klímától egészen függetlenek s mint az ezekkel foglalkozó, szakirodalom bizonyítja, a föld minden pontján megtalálhatók.

¹ A. Moll: Untersuchungen über Libido sexualis.

² Beiträge zur Aetiologie der Psychopathia sexualis 1. 9.

Agyvelőbetegségek után is gyakran lehet fogyatkozásokat tapasztalni az erkölcsi élet terén. Az örökölt gyöngélméjűség, vagy hülyeség a legtöbb esetben ugyanis nemcsak a szellemi életben mutat fogyatkozásokat, de az erkölcsiség terén is. A meglevő bajt sokszor csak az iskola mutatja meg először. Itt azután mihamar kitűnik, hogy az ily gyermek nem tud a többivel haladni. Nem tud figyelni, lassú a fel-fogása s nincs memóriája.

Ezen értelmi defectusok mellett aztán mihamar előtérbe jönnek a veleszületett rossz erkölcsi hajlamok is.* Az agyvelő és egyéb szervek különös dispositiója szerint különbözök ezek a defectusok is. Így némelyek már igen korán konokul hazudnak és lopnak. Mások idő előtt és feltűnő nagy nemiségűt árulnak el s illetlen beszédek, tetteik által lesznek feltűnőkké. Vannak végre közöttük, a kikben a gonosz hajlamok teljes erőben nyilvánulnak: teljesen érzéketlenek, szívtelenek, emberek és állatok kíntásában telik örömeik, gyűjtögetésre, gyilkolásra hajlamosak.

Ezek a'szomorú tények és adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy a bűnözésre való hajlandóság veleszületett hajlandóság, hogy épen a legfőbb, leggyakoribb bűnök, a melyekből minden egyéb bűn származik, mint a hazugság, tolvajlás, erőszakosság, gyilkolásra való hajlam, a lelketlenség szervezetünkhöz kötött salakok, szervezetünk elemeiben lappangó energiák. De ezek a hajlamok a gyengeelméjűeknél talán azért oly tiszták, erősek, mert nem takarja el Őket az intelligencia és mert ebben az értelmi vakságban teljes meztelenségükben léphetnek fel.

Az idioták ezen állapota azonban betekintést enged nekünk más intelligens gonosztevők és bűnösök lelki világába is. Ha

* Berkhan: Über den angeborenen Schwachsinn.

az kétségtelen, hogy a hülyének ez a gonosz hajlama veleszületett, de kellő intelligencia nélkül való, miért ne volna veleszületett az intelligencia kíséretében megjelenő gonosz hajlam?

Ha most az idiotismus, cretinismus okai után kutatunk, a baj eredetét a szülők, esetleg az ősök testi-lelki bajaiban találjuk. Dr. O. Berkhan orvos, braunschweigi egészségügyi tanácsos erre vonatkozó munkájában főokul először a szülők alkoholismusát, betegségeit, esetleg a gyermek születésénél bekövetkező agyvérzést tekinti. De gyermekkori agybetegségek is előidézhetik.

Mindezen tények is kétségtelenül bizonyítják, hogy szervezetünk különféle állapotai, bajai és az erkölcsiség között összefüggés van. «A betegség általában gyakran megváltoztatja a jellemet, rosszindulatúvá, gyűlölködővé teszi az előttről jólelkű embert.»

Hogy az erkölcsi jóra való hajlandóságunk szervezetünk-től függ, azt a nők példája is bizonyítja. Régóta ismeretes és általában elfogadott igazság, hogy a nők — a kivételektől eltekintve, — erkölcsileg jobbak, mint a férfiak. A szeretetnek, a részvétnek, a jó szívnek, az önfeláldozásnak legtöbb példáját a nőknél találjuk. Ha bűnösök és rosszak köztük is találhatunk, az csak kivétel, a főszabály mégis az, a mit Lenhossék Mihály anatómusunk így fejezett ki: *u nők általában részvételjesebbek, jobb szívűek, az önfeláldozásra készebbek.*³ Madách I. azt mondja a nőről, hogy «sajátja a jó». De miért sajátja a jó? Mert a szervezete hangolja erre. A főok bizonyára agyának idegsejtjeiben van, de idegrendszere is,

¹ Über den angeborenen Schwachsinn.

² Pauler A.: Az ethikai megismerés természete. 93. í.

³ Lenhossék M.: Az ember. 26. 1.

főleg szíve ingerlékenyebb, általában érzékenyebb, izmai gyengébbek, harcز kifejtésére kevésbé alkalmasak. Ezen és más, a férfiakétól eltérő testi sajátságok arra készítetik, a mit nőieségnek nevezünk.

Jellemző még, hogy a nő a mosolyra, a nevetésre, a derűltéte sokkal hajlamosabb, mint a férfi. De a mosoly az öröm kifolyása, az öröm meg kellemes érzélem. Az a lágy-ság, mely a nő egész szervezetén látható, kedélyén is meg-látszik. Ilyen a gyermek is.

A mint az előbbieken előadtuk az öröm sokkal jobb termőföldje az erkölcsi jósnak, mint a fájdalom, a szomorú-ság, a harag. Innen van, hogy *a víg kedély általában hajlamosabb a jóra, mint a szomorú, a% elégületlen*. A víg emberek általában szeretik az éneket és a zenét. 'Ezt a tapasztalati igazságot fejezi ki az a német vers is: «Böse Leute haben keine Lieder». A nagy emberismerő Shakespeare talán nagyon is messze megy, illetve túloz, midőn a «Velencei kalmár»-ban azt mondja:

«Ember, kiben nincsen zene,
Kit meg nem indít édes hangvegyület,
Csel-hitszegésre, zsákmánylásra kész,
Kedélymozgási tompák, mint az éj,
S pokolsötétek szenvedélyei;
Ne higy ilyenek!» ~«|

Az éneknek és zenének szeretete és a jóra való nagyobb hajlamosság közt való összefüggést talán így lehetne magyaráznunk. A jó ember, a mint kifejtettük, érzékeny, könnyen támadnak emótiói, inkább érzelmi életre van hangolva. Egész hallószervezete érzékenyebb, tökéletesebb berendezésű agy-idegrendszerében a harmonikus hangok, a melódiák oly erős emótiót idéznek, hogy a hatás az edénymozgató központra is átterjed, ez meg a vért hozza erősebb hullámzásba, a mi

ismét a képzetek associatiójára, sőt még az izmokra is hat s az egész szervezetben az öröm érzelmét kelti. Itt is azonban úgy kell fogalmaznunk a tételt, hogy a jóra hajló ember nem azért jóra hajló, mert szereti a zenét, hanem azért szereti a zenét és éneket, mert jóra hajló.

Ezzel az érzelmi életre, vagy emótiókra hajlandó szervezettel függ össze az is, hogy az ilyen dispositiójú ember szereti a szépet, úgy a művészet, mint a természet alkotásaiban. Ebben találjuk egyúttal igazolását annak a régi tapasztalatnak, hogy a jó ember az állatot, a virágot, a gyermekeket nagyon szereti, hogy bizonyos sympathiával kíséri az élet különféle jelenségeit.

Arra vonatkozólag, hogy érzelmeink, indulataink mennyire zsarnokoskodnak képzetvilágunk felett s így, hogy erkölcsi világunkban is mint főtenyezők szerepelnek, egy hatalmas bizonyítékot onnan kapunk, a honnan azt talán senki sem várta, az álmok világából. Az álomképeket tudvalevőleg az alvás alatt fellépő és az öntudatba törekvő különféle szervezeti ingerek keltik fel. Nem eszünk, nem gondolataink, nem fantáziánk támasztják az álomképeket, álomtörténeteket, hanem szervezeti ingereink, mondjuk különböző szerveink izgalmi állapotai. Az is ismeretes, hogy az álomban, látszólag legalább semmiféle törvények nem uralkodnak. Néha oly absurd álomképek szövődnek össze, hogyha elgondolkodunk rajtok, azt kell mondanunk: az álomban minden lehetséges, ott még a physika törvényei sem érvényesek. És ebben a csodálatos világban mégis van valami, a mi föl nem fordul, a mi változatlan marad, ha minden egyéb megzavarodik is, ha minden rend felborul, s ez: erkölcsi világunk, erkölcsi érzelmeink. Soha az erkölcsi jót a rosszal az álomban össze nem keverjük. Ha jót tettünk örülünk, ha vétkeztünk bánkódunk, szenvedünk. És ez a bűnhődésünk nem egyszerű képzettársítás,

hanem szervezetünk valódi kínlódása; a szívünk dobog és remeg, léleketünk elakad, hideg veríték gyöngyözik homlokunkon. Ha pedig örülünk, vagy élvezünk a gyönyör minden kísérő jelenségeivel látszik szervezetünkön. Ebben a csodálatos világban sohasem történik meg velünk, hogy az erényt bűnnek, a bűnt erénynek nézzük. A milyenek voltunk és a milyenek vagyunk, olyan a mi álombeli erkölcsiségünk is. De, ha ezeket a képeket, ezeket az álombeli történeteket nem az akarat, nem az ész, nem az intelligencia, nem a külső valóság keltette és dictálta, honnan származhattak? A mint már említettük, csak szervezetünkéből. A különböző szervezeti ingerek, vágyak voltak tehát a súgók. És itt is, ha például azt álmodtam, hogy az iskolában felszólítottak, de nem voltam elkészülve s remegni kezdek, a szívem dobog, verejtek lepi el homlokomat, itt nem az iskolai jelenet izzasztott meg, azaz nem azért dobogott a szívem, mert rosszat álmodtam, hanem előbb és más ok miatt dobogott a szívem s az iskola az ő jeleneteivel csak következménye az én szívszorulásomnak. Előbb, valami más physiologicali ok miatt, (talán a bal oldalon feküdtem) kezdett a szívem dobogni, a homlokon gyöngyözni és ezek varázsolták elő a képeket. Csakis egy kellemetlen, fájdalmas érzés tud kellemetlen képeket felkelteni s egy kízó álmod létrehozni.

Az a csodálatos dolog tehát, hogy erkölcsi világunk az álomban soha fel nem fordul, nem változik s hogy szervezetünk ingerei keltik, mutatja, hogy *αχ erkölcsi világrénd, az erkölcsi jó és rossz kérdése, fogalma mélyen a szövetékünkben leli alapját.*

Egész erkölcsiségünknek szervezetünkhöz való kötöttségét végre még több más tünet is bizonyítja. A hypnotismus tünetei ugyanis azt tanúsítják, hogy az úgynevezett suggestionál a rendes kritika megszűnik s a medium épen a

kritika hiánya miatt mindent elhisz, a mit neki elmondanak és a hypnotisáló parancsára bármiféle bolondságot minden ellenkezés nélkül véghez visz. Csak egy esetben van kivétel, a mikor a medium erkölcsi világréndjét akarják megsérteni. A medium indulatba jó, rosszul lesz és nem tudja azt a dolgot megtenni, a mit éberlét alatti jellemével nem tudna megtenni. Verworn, a göttingeni egyetem professora azt írja ugyanis: «Deshalb ist es nicht möglich, Menschen, die im normalen Zustande eines Verbrechens unfähig sind, in der Hypnose zu einem Verbrechen zu veranlassen. Experimente haben das gezeigt.»* Es ha valaki, úgymond tovább, a hypnosis folyama alatt mégis kész elkövetni, vagy elkövet valamely bűnt, ez már azt jelenti, hogy az illető hypnosis nélkül is tudna ilyen elkövetni, hogy az illető abban a körben már erkölcsi defectusban szenved.

Íme az éberlét, az álom, a hypnosis tünetényei, sőt az elmeháborodás mindazon esetei, midőn a beteg hangulat, érzelem, illetőleg a beteg szervezet a saját képére teremti gondolatait, mindezek mind azt bizonyítják, hogy erkölcsi érzelmeink, erkölcsi világunk nem képzeink valamilyen combinatiójától, intelligentiánktól függenek, hanem szervezeteink mindenféle elemeihez és azok működéséhez vannak kötve, hogy énünknek legmélyebben fekvő, leglényegesebb elemét alkotják. A minék azonban ilyen eredete van, az csak öröklött lehet, az már nemcsak psyche, hanem vérnek chemiai alkata, agysejtek, idegek, izmok stb. constructiója is.

* Verworn: Die Mechanik des Geisteslebens. 103. 1.

IV.

Lombroso, Gall és Lawater a külsőről is felismerhetni vélik a gonosz-ságot. A forma, mint a lényeg mutatója. Az emberismeret el nem sajátítható különös adomány. Az erkölcsi megszokás. Dispositio nélkül nincs utánzás. Az erkölcsi megszokás, ha dispositióra nem támaszkodik nem alakítja át a hajlamokat. Az akarat harmadik eleme a belátás. A képzet és hangulata. A tiszta képzetek szerepe. Az akarat egy hasonlaltal illusztrálva. Tévednek, a kik mindent az intelligentiára építenek. Az átlagember és tulajdonságai. A világ legnagyobb része átlagemberekből áll.

A midőn az eddigiekben azt iparkodtunk bebizonyítani, hogy az erkölcsi jóságra és rosszaságra való hajlandóságunk szervezetünkben birja alapját, épen nem állítjuk, hogy ezt a hajlandóságot a külsőről biztosan felismerhetnők. A mi tételünk nem azt mondja, a mit a kriminalantropológiában Lombroso Caesar tanít, hogy a született bűnösöket a külsejükről is fel lehet ismerni. Ez iskola tanai szerint ugyanis a született bűnös agykerülete és agysúlya kisebb a normálisnál, koponyája deformált, alsó állkapcsa előre áll, sokszor kancsal, fülei elállanak.

Gállnak legnagyobb részben megczáfolt tanait sem akaijuk feltámasztani. Gall ugyanis az ő Phrenológiájában 35 tehetséget helyez el az agyvelő különböző helyein, s ezek a tehetségek s így a bűnözésre, de a jóságra való hajlam a koponya alakjáról fel is ismerhetők.

De Lawater tanait sem akarjuk hirdetni, a melyek szerint a külsőről, különösen az arczról a belső, a lélek felismerhető. Szerinte ugyanis nemcsak a szem, hanem a homlok,

az orr, a száj, az áll s az egész test a lélek tükre. Annyi bizonyos, hogy mindezen tanokban van sok igazság is, de sok bennök a hamis is. Ebből azonban nem az következik, hogy a külsőből a belsőre nem lehet következtetni, hanem csak az, hogy még nem tudunk, hogy megfigyeléseink hiányosak.

El kell azonban fogadnunk Lawater azon alaptanát, a mely szerint: az egész természetben nincs tárgy, a melynek tulajdonságai, erői másképp volnának észrevehetőek, mint érzékeink alá eső külsejük által. Mindent csak külsőről ismerünk meg. Ezen külsőben rejlik minden lénynek jellemzője, ez a külső alapja minden emberi ismeretnek. A latin tudvalevőleg azt így fejezi ki: forma dat esse rei.

Vannak, a kik a formát tartják lényegesnek. így pl. Lehmann* azt tanítja: «Die Form, unter welcher uns ein Ding entgegen tritt, ist das Additions-Product, oder die Summe aller Kräfte, die an dem Gegenstand aufgewendet sind; sie ist die Resultante aus dem Parallelogramm der Kräfte, die daran mitgewirkt haben. Die Form bedeutet das Individuum.»*

Ebből a formából azonban, különösen az ember külső megjelenéséről még nem tudunk következtetni.

Bizonyos, hogy a szervezetünk berendezésétől függő erkölcsi jósnak is megvan a saját signaturája, külső jele, a mennyiben minden belsőnek, neki megfelelő külső felel meg, bár ezt a külső jelet még nem ismerjük. Régi tapasztalatok bizonyítják, hogy az állandó lelki jósnak a mosolygó, derült arc, jósnak szem, jól táplált test is elárulja. Legtöbbet tudvalevőleg a szem, különösen a szem pupillája tud elárulni. A szem ugyanis úgy az agy, mint a Sympathikus idegrendszer befolyása alatt áll. A pupilla tágítását a sym-

* Arthur Lehmann: Krankheit, Begabung, Verbrechen 13. 1.

pathikus, szűkítését az agyidegrendszer eszközli. Az érzés, érzelmi állapot tehát pupillatágulással, a hideg gondolkodás pupillaszűkítéssel jár. Ha baj van lelkünk világában, úgy, mint azt elmeorvosok vizsgálatok tanúsítják, a pupilla is elárulja. Azért a nagy pupilla Hensel¹ szerint résztvevő, érzékeny szívre, a kicsi keménységre mutat.

Lichtenberg, a nagy emberismerő szerint az emberismeret egyedüli megbízható forrásai: az ember összes öntudatlan mozgásai. Ilyenek az arc kifejezés, a beszéd hangja, a járás, testtartás, mozdulatok, stb.

Lawater tudvalevőleg azt tanítja, hogy minél erkölcsösebb valaki, annál szebb.

«Je moralisch-besser, desto schöner,
Je moralisch-schlimmer, desto hässlicher:
Tugend verschönert; Laster macht hässlich!»

De mégsem tudunk ebbe belenyugodni, inert sok szép arcot ismerünk, melynek lelke hamis, bűnös. Bizonyára vannak jelek, melyek az erkölcsi jószág kifejezői, de még nem ismerjük őket. És ez természetes is; ha ráismerünk a haragos, bánatos, nevető, síró arcra, kell, hogy a lélek mélyében levő erkölcsi jószágnak is valami karakteristikus vonása, jele legyen. Nagyon valószínű, hogy ezt egyesek ösztönszerűen fel tudják ismerni. Lichtenberg, a nagy emberismerő az emberismeretet el nem sajátítható, veleszületett művészetnek nézi és Schopenhauer is azt mondja: «der Ausdruck, die Bedeutung der Gesichtzüge lässt sich nur fühlen; jeder Mensch hat seine unmittelbare, intuitive Physiognomik und Pathognomik: doch erkennt einer deutlicher als der andere jene signatura rerum».²

¹ Hensel: Das Leben 420 1.

² Schopenhauer: Sämtliche Werke, Band I. 98.

Hogy ezek a «signatura rerum», vagyis ezek a külső jelek el vannak takarva, vagy legalább, hogy nem tudjuk olvasni, a természet bölcs intézkedése. Gondoljuk csak el, hogy alakulna a családi, társadalmi, a hivatalos élet, ha a rossz emberek már külsejükről fel volnának ismerhetők?! Ily körülmények közt életünk a mai formájában nem volna lehetséges.

Az újabb experimentumok, megfigyelések csakugyan megerősítik azt a régi tapasztalatot, hogy a felfogó, megtartó, megújító képesség, az általánosításra, a magasabb gondolkodásra való hajlam a koponya nagyságával határozott összefüggésben van. Hosszú tanári pályámon sok ezer tanuló megfigyeléséből is azt tapasztaltam, hogy a nagyon kis fejűek sokkal lassabban haladnak, mint a közepes nagyságúak és a nagyobb fejűek rendszerint jobb tehetségűek, mint a közepesek.

Az öröklés tanából természetesen és logikusan következik, hogy a mit az ősök kicsi mértékben bírtak az csak kis mértékben szállhat át az utódokra is. Hiszen csak onnan lehet valamit elvenni, a hova az a valami előbb deponálva lett, így a természet, az öröklés is csak onnan vehet, a hol van, másrészt kombinálni csak meglevő elemeket lehet. Ezt a következtetést psychophysikai vizsgálatok is megerősítik. Ranschburg Pál dr. írja: megállapítást nyert, hogy a szegény ember gyermekének koponyája kisebb, ugyanúgy kiderült dr. Vértes O. vizsgálataiból, hogy a szegény osztálybeli gyermekek felfogása, megtartó és felújító képessége gyengébb.*

Ha ezek után Gall, Lombroso, Lawater tanaira vissza-

* Mit dolgozunk az állami gyógypedagógiai pszichológiai laboratóriumban.

tekintünk, ki fog tűnni, hogy mi nem ezeket a tanokat valljuk, mi nem a külsőről, a koponyáról akarjuk az embereket felismerni, sőt azt sem tanítjuk, hogy a psyche és az erkölcs egyedül az agyidegrendszerhez van kötve, hanem azt bizonyítjuk, hogy a psyche, főleg pedig erkölcsi hajlandóságunk egyes elemei nem csupán az agyvelő nagyságától, formájától, hanem elemeinek veleszületett minőségétől, továbbá egyéb szerveink működésétől is függenek, s hogy az a nagy laboratórium, melyben az érzés, a gondolat, a tett készül nem egyedül az agyvelő, hanem hogy a laboratórium egész szervezetünkre kiterjed.

Ha most előadásunk, bizonyításunk eddigi útjára visszatekintünk, ki fog tűnni, hogy főleg azt iparkodtunk bebizonyítani, hogy akaratunk legfőbb rugója a vágy legelső sorban szervezetünk berendezésétől függ. Csakhogy akaratunk, mely, a mint említettük a cselekvések, a tettek létrehozója nemcsak vágyból áll. A cselekvés keletkezésénél a megszokásnak és a belátásnak is lehet szerepe. Minthogy pedig az első elemről a vágyról s annak szervezetünkhöz való kötöttségéről már szólottunk, most az akarat másik elemére, a megszokásra fogunk áttérni.

Ha az erkölcsi cselekvés keletkezését, lefolyását vizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy a megszokásnak is nagy szerep jut az erkölcsi cselekvés megalakulásában. A gyermek megszokásai tudvalevőleg úgy keletkeznek, hogy az utánzás ösztönénél fogva másokat kezd utánozni. Ezt avval lehet erősíteni, ha a gyermeket kellő vezetéssel egyenesen reá tanítjuk, mondjuk reá szoktatjuk az utánzásra. És minél erősebb valakiben az utánzási hajlandóság, annál hamarabb utánoz; ha pedig ez a hajlam gyenge, vagy egyáltalán hiányzik, az utánzás sem fog önként előállani.

Ha a gyermeket és az ifjút rendszeresen, következetesen

arra szoktatják, hogy a jót tegye, a rosszat kerülje, ha a tanítás és fegyelmezés összes eszközeivel így az erkölcsi jót gyakoroltatják vele és természete mindezekkel nem ellenkezik, akkor az erkölcsi megszokás áll elő. Ennek nagy része az utánzásból keletkezik, a mennyiben a gyermek mintaképeit utánozza. A sok utánzás és megszokás végre nyomokat hagy a szervezetben is s így a szervezetet ugyanilyen cselekvése diszponálja úgyannyira, hogy ez a cselekvése szinte gépiessé válhatik. Csak egyre nincsenek kellő figyelemmel a psychologusok és a paedagogusok és pedig először arra, hogy nagyon különböző erősségű és fajú utánzó ösztönökkel születünk és másodsor, hogy *csak azt szeretjük, tudjuk és szokjuk utánozni, a mire szervezetünk be is van rendelve, a mihez a kellő mechanizmusok megvannak, vagyis a mihez veleszületett dispositionk van.* Kellő dispositio nélkül tehát nem utánozunk. *Ez az oka annak, hogy ugyanaz a gondolat, példa, tett különböző dispositiójú gyermekeknél és felnőtteknél különböző hatást idéz elő.* Az utánzás vágya csak azokban fog feltámadni, a kiknek ehhez már veleszületett dispositiójuk, tehát hajlamuk van, a többire hatástalan marad, sőt esetleg épen ellenséges érzelmet és tiltakozó gondolatokat fog kiváltani.

Miként ugyanaz az étel különböző dispositiójú, tehát emésztőképességű gyomrokban különböző élvezetet, sőt esetleg undort fog kelteni, úgy ugyanaz a példa más és más emberben más és más erkölcsi megítélést, más erkölcsi érzelmet fog okozni. így pl. egy lopásra csábító mozielőadás az egyik gyermeket a bűnre csábítja, a másokban erkölcsi felháborodást támaszt, a harmadik egész közönyösen nézi

Az akaratban működő második elem, az erkölcsi megszokás, vagyis a tulajdonképeni nevelés, esetleg tisztán csak a dressura, tehát sokkal gyengébb elem, mint az első, a vágy. Míg ugyanis a vágy, az érzelem, az ösztön minden

esetben, minden egyénnél hatalmas működő erő, a megszokás, az utánzás állandó, biztos eredményeket csak ott tud felmutatni, a hol a veleszületett dispositio is támogatja. Innen van, hogy ugyanaz az erkölcsi megszokás, vagy nevelés, ugyanazon körülmények két testvérnél éppen ellenkező eredményt mutathatnak; az egyikből igen jó fiú lesz, a másiknál kárba vezett minden nevelés. Ugyanaz a szó, példa, látvány, impressio az egyik gyermekben érzelmeket, indulatokat támaszt, a másikban gyenge emótiót, a harmadikban minden hatás nélkül marad. Minden attól függ tehát, hogy milyen meglevő testi és lelki erővel fogjuk fel az impressiókat.

Az az erkölcsi megszokás vagy nevelés, mely kellő dispositióra nem támaszkodik, elnyomja ugyan egy időre az ellentétes rossz hajlamokat, de csak addig, míg valami erős külső vagy belső inger a nevelés által alkotott burkot szét nem töri. A mi elfojtva, elnyomva lappangott a szervezetben az alkalmas ingerre aztán kitör váratlanul. Ilyen inger lehet valami váratlan és éppen az elnyomott dispositióra ható inger, az egyénnek hirtelenül megváltozott viszonyai, a szabadság visszanyerése, valami beteges affectio. Van ember, a kit évek hosszú során szelíd, csendes embernek ismernek, de egy bizonyos mennyiségű alkoholtól egyszerre felszabadulnak állati romboló ösztönei. Hány fiatalember van, a ki akkor kezdi kifejtem csalásait, gonoszságait, midőn a szigorú nevelés ajtaja éppen bezárult mögötte. Egyesek csak arra várnak, hogy a szülői háztól, az iskolától függetlenek legyenek. A java részének azonban már annyi türelme, annyi ereje sincs, hogy ezt a szabadságot, ezt a függetlenséget kivárja. Felveszi a harcot a szülőkkel, az iskolával, a társaikkal, a korlátozó neveléssel. A börtön leendő lakói már a gyermekszobában, már a játszótársak között, már az iskola falai között

jelentkeznek. Fájdalom, ennek így kell lennie, mert a fejlődés útja így kívánja. A leendő gyümölcsöt már a virágnak is el kell árulnia.

Mindezekből az is kiderül, hogy az erkölcsi megszokásnak, a nevelésnek nincs meg mindenkire a kívánt hatása. De ha ez igaz, még pedig elég szomorú igazság, igaz az is, hogy ott, a hol a kellő dispositio is megvan, igen nagy hatású, igen eredményes lehet; ez esetben mondhatjuk csak, hogy a megszokás második természetünké lesz.

Hatása lesz az erkölcsi megszokásnak, a nevelésnek akkor is, ha a gyermekben nincs ugyan valami különös veleszületett erkölcsi hajlandóság, de nincsenek valami határozott ellentétes, tehát gonosz hajlamok sem. Ez esetben nem kell visszaesésektől és kitörésektől tartani. Minthogy ez esetben ellentétes hajlamok nincsenek, a szervezetben is inkább marad nyoma a megszokással járó gyakori cselekvésnek, vagyis a szervezet maga automatikusan segít elő bizonyos cselekvéseket s így megerősíti a psyches associatiókat is.

Világos lesz ezekből, hogy a hol az erkölcsiséggel ellentétes veleszületett hajlamok dominálnak a szervezetben, ott az erkölcsi megszokás mint kellemetlen inger hat, melyet a szervezet nem szeret, nem akar befogadni, mely az egészen másként hangolt agysejtekben nem tud hazát találni.

Láttuk ezekből, hogy az akaratban működő második elemnél, az erkölcsi megszokásnál is a veleszületett hajlandóság a fődolog.

Nézzük most az akarat harmadik elemét, a gondolatot, a belátást, az ismeretet, az intelligentiát.

Az akaratban működő harmadik elem: a képzet és annak mindenféle kapcsolata, mondjuk tehát a gondolat, a belátás, az intelligencia. A képzet tudvalevőleg az impressióknak az agysejtekben visszamaradt nyoma. Minden képzet tulaj-

donképen két elemből áll: az egyik a külső világ valamely ingere, ez az idegen elem, a másik az ingert felfogó, meg-érző, megtartó agysejthálózat. Az, a mi e sejthálózatban az ingert megérzi, a megfoghatatlan psyche. Ez a fizikai és pszichikai elem alkotja tehát a képzetet, a gondolatot. Minden képzetnek tudvalevőleg kvalitása, intenzitása és hangulata van. Ez a hangulat azt jelenti, hogy a képzet valami-féleképpen esik szervezetünknek, tehát azt mutatja, hogy a képzet szervezetünk más részeivel, a milyenek a *szív, tüdő*, edénymozgató központ, a belek stb. valamilyen érintkezésben, valamilyen correspondentiában áll. Szervezetünknek ezen változásai azok az emóciók, a melyekről már szövegtünk. Már most a képzetnek ez az érzelmekeltő hangulata nagyon különböző erejű lehet. Képzeteink nagy részének hangulata oly minimalis, oly gyenge, hogy csaknem semmi érzelmemel, semmi emócióval nem jár. Ezek azok a tiszta képzetek, melyek egészen hidegen hagyják lelkünket. Minthogy az ily képzet, gondolat a szívvel, az edénymozgató centrummal semmi correspondentiában sincs, nem idéz fel érzelmeket, nem vált ki tetteket, nem indít semmire. Ha az öntudatomban megjelenik pl., hogy $2 \times 2 = 4$, vagy hogy a víz— H_2O , ez oly gondolat, mely semmire sem indít és ingerel. Ezen szinte hidegnek mondható gondolatok bármiféleképp is asszociálódnak egymással, csak olyanok, mint a vászonra vetített képek, nincs bennök élet, melegség, energia, cselekvésre tehát nem ingerelnek. És a mi lélektanaink, a mi pedagógiánk, a mi tanítási terveink ezt nem veszik eléggé számításba. Azt hiszik, hogy a tömérdek ismerettel érzelmeket, jellemet lehet nevelni.

Hogy mily óriási különbség van képzetek világa, tehát gondolatok és az akarat között, az a következőkből is kiténik. Ha ugyanis egy becsületes embert azt hiszi magáról,

hogy ő el tudna egy nagyobb bűntényt követni, mondjuk egy csalást, lopást, vagy gyilkolást, csak akarnia kellene, de ő ilyet nem akar, akkor az az ember nagyon téved. Arra a bűnre ő egyszerűen képtelen, azt mint természetével ellenkezőt nem képes akarni; a végrehajtás előtt inkább össze fog esni a nagy izgalomban, de azt a bűntényt nem fogja tudni végrehajtani, sőt a mint már mondtuk, erre hypnosisban sem lesz képes.

Mennyire más gondolatokkal rendelkezni akarni. Azt gondolom el, a mit akarok. Azt irom le, azt tervezem, azt számítom ki, a mit akarok. Ilyen könnyen mozgó elemek az ismeretek, a gondolatok, az intelligentia. De átérezni valamit, felbuzdulni, végrehajtani valamely tervet, valamely elhatározást már egészen más. Ehhez már érzés, izommozgás, különböző szervek munkája, vagyis az akarat kell. Es a mily könnyű végig gondolni egy bűntény egész menetét, oly lehetetlen azt végrehajtani olyannak, a kinek egész szervezete s egész erkölcsi világréndje másképp van hangolva. Mert a mi egyszer az agysejtek, az idegelemek parányaiba, a különböző szervek idegeibe és izmaiba az öröklés betűivel van beírva, az lelkünknek, jellemünknek, erkölcsiségünknek fundamentumát alkotja, abban egész jövőnk sorsunk vázlata van letéve. A ki az Öröklés e betűit olvasni tudná, az előre meg tudná mondani, hogy adott körülmények között, hogy fogunk érezni, hogy fogunk határozni, hogy fogunk cselekedni. Ha azonban valaki csak gondolataink, ismereteink, intelligentiánk világába tudna bepillantani, és csupán ezekből akarna jósolni, úgy járna, mint a ki egy gőzgépet gőz nélkül akarna működtetni, erő nélkül munkát akarna végeztetni, vagyis semmit sem tudna megjósolni.

A tiszta képzetek, gondolatok tehát nem akaratindítók. Ismere-teinknek nagyrésze ebbe a körbe fog tartozni. Memóriánk igen

tekintélyes birodalma ilyen emócióval nem járó képzetekből áll. Ezek magyarázzák a világot, tájékoztatnak bennünket a nagy világban, szabályokkal látnak el, megmondják, hogy merre menjünk, de érzésre, mozgásra, cselekvésre, erő kifejtésre nem indítanak. Ha valaki 60 nyelvnek összes szavait, a világ minden állatát és növényét, az összes matematikai és fizikai képleteket ismerné és még egy sereg más ismerete volna — ez az ember egy kis érzés és vágy nélkül még a kezét sem tudná megemelni, mert emóciója, indítóereje hiányzanék.

Egy egész pszichológiai és pædagogiai irány most csak az intelligentiát hangsúlyozza, erre akarja a nevelés épületét felépíteni, ettől vár mindent. Hogy ezek mennyire csalódnak, már az eddigiekből is belátható. Az a hibája Meumann «Intelligenz und Wille» című nagy művének is, hogy az akaratnak és az intelligentiának fejlődésében és méltatásában nem vette eléggé figyelembe a legnagyobb hatalmat, az ember érzelem- és indulatvilágát.* Kiváló psychologusok, mint Ribot, Maudsley, Lewes, Carpenter, már régen rájöttek, hogy a velünk született reakciók a legnagyobb hatással vannak cselekvéseinkre. Forel egyenesen úgy fejezi ki magát: «Die Hauptleiter des Gehirnlebens sind die Gefühle, ob wir es wünschen, oder nicht! »

Ha a képzet, gondolat, a belátás mégis cselekvést, még pedig erkölcsi cselekvést vált ki, vagy legalább fékez emóciókat, úgy az a gondolat emótiós, érzelmekre támaszkodó gondolat lehetett, mert emótiót csak emócióval lehet dirigálni, így pl. valaki menés közben egyszerre egy mélység előtt találja magát. Az illető megáll és nem lép tovább. Itt a mélység meglátása belátást teremt, ámde ezen belátással

* Meumann: Intelligenz und Wille.

már az első pillanatban a veszedelem gondolata, a halál félelme, tehát erős emóció párosult s ez eszközölte a megállást. Ezekből értjük meg, hogy az állami törvények, társadalmi szabályok, erkölcsi törvények, a bűnre várakozó büntetések egyeseknél semmi emótiót nem idéznek elő, vagy legalább is sokkal kisebbet, mint a bűnre ingerlő vágy. Ha már habozás, fontolgtatás áll elő, jele hogy emóciós gondolatok küzdenek egymással, és itt is az erősebb fog győzni. Ez magyarázza meg azt, hogy a tanítás, a jó tanács, az állami, erkölcsi törvények tilalmi eredménytelenül jutnak némely ember öntudatába s minden erkölcsi oktatás úgy lepattan róla, mint a falra dobott borsó. Olyan ez, mintha magot olyan földre vetnek, mely nem annak a magnak való. Csaknem minden bűnös tudja, hogy a bűn rossz, utálatos, erkölcstelen, sőt, hogy bűnhődés jár a nyomán és mégis elköveti. Elköveti, mert csak a vágy emóciója hajtja, és tiszta gondolatok és nem ellen-emóciók akarják megfékezni. Pedig, a mint előadtuk, emótiót, érzést csak más emócióval lehet megfékezni. Az emóciók ezen erejét felösmerte már az ókor híres történetírója, Thukidides is, a midőn azt írja «a vágy a tervet megkésztítve, a remény annak sikerével kecségtetve nagyobb hatalmat gyakorolnak az emberre, mint a szeme előtt levő elrettentő eszközök.»

Ezek a dolgok magyarázzák meg azt is, miért eredménytelen némely esetben minden nevelés, miért nem használ némelykor 30—40 évi súlyos börtön sem. Kárba veszett itt a tanítás, a példa, a belátás, a büntetés.

Hogy mily erőtlen a tiszta gondolat, a belátás, ha szervezetből jövő ingerekre nem támaszkodik, azt még a következők is, még pedig erősen bizonyítják. Az iszákos ember, a szenvedélyes dohányos, a morfínista főleg a kezdő stadiumban belátja a hibáját, elgondolja hova fog jutni — és vagy

elhatározza, hogy mérsékli magát, de majd csak holnaptól kezdve (ma még nem), vagy maga is annyira gyengének érzi itt akarátát, elhatározását, hogy nem is mer határozni, hanem belenyugszik a megváltozhatatlanba. És kérjük miért oly gyenge itt a gondolat, a belátás, az intelligentia? Mert azt a gondolatot, hogy ne igyék, csak más tiszta, emotió nélküli gondolatok támogatják, hogy pedig igyék, azt a hatalmas vágy követeli. Ez a vágy pedig azért oly erős, mert szervezete a szesz folytán már úgy elváltozott, hogy gyomra, bele, idege, izma már szenvedni látszik, ha nem kap szeszt, majd gyötörő gondolatai támadnak, szóval teste, lelke az ivás által kintől akar menekülni. Hogy a belátás, a határozat ily esetben mily keveset ér, közismert dolog.

Miután az eddigiekben azt iparkodtunk megvilágítani, hogy miért jó a jó ember, és miért rossz a rossz ember, még azokról kell szólnunk, a kik e két kategória közé esnek, azaz a kik sem jók, sem rosszak, hanem e kettő között állanak. Annnyiban nem rosszak, mert a rendhez, a törvényhez alkalmazkodnak, s így nem bűnözők, de nem jók annyiban, a mennyiben bennök az igazi jóság activ elemei: a szeretet, a részvét, érzékenység mint folyton működő energiák nem elég nagyok. Nevezzük őket: átlagembereknek. Az emberiség legnagyobb része ebbe az osztályba fog tartozni. Oka ennek is az Organismus psychophysikai berendezése. Míg a jóknál általában jól functionáló s azért sok kellemes érzéssel járó szervezetet, a rosszaknál degeneráltságot, gyengeséget, aberratiókat találtunk, az átlagember oly szervezetet mutat, melyben már vegyesen, azaz jól és kevésbé jól működő elemek vannak.

Nézzük először physiologiai tulajdonságaikat s ebből kifolyólag psychikai, ethikai tulajdonságaikat, társadalmi szereplésüket.

Az átlagembernek rendszerint kicsi, vagy közepes a feje nagysága, de idegelemeinek minősége sem lehet olyan, mely magasabb szellemi életre képesítené. Nem oly kéregmezővel, nem oly pszichikai mechanizmussal jön tehát a világra, mely magasabb szellemi és mélyebb kedélyi életre volna hivatva. Minthogy már a természet úgy alkotta a fejét, hogy ne a lét nagy problémáinak fejtegetésével foglalkozzék, evvel egyúttal más működési kört jelölt ki számára.

Az átlagembernek rendszerint azon szervei és testrészei vannak jobban kifejlődve, melyek nem a magasabb szellemi élet szolgálatában állanak. Ilyen először a fejlett izomerő, mely physikai munka végzésére képesíti. Ez az *izomerő* rendszerint jól működő gyomor és bélfunkcióval, egészséges, illetve normális és intenzív nemi étellel jár. Az izomerő fejlettsége azonban bizonyos fokú érzéketlenséggel, különösen a testi fájdalom iránt való nem nagy érzékenységgel párosul.

Idegelemeinek veleszületett sajátsága és egyéb szerveinek működése miatt a szeretet, a részvét, a nagy érzékenység sincsenek benne úgy kifejlődve, mint a jó emberben. Van benne szeretet is, csak hogy ez tulajdonképp csak arra terjed, a mi érdekkörébe vág; szereti övéit, kedveseit, de azon túl rendszerint közönyös. Bár az igazságot és jogot elismeri, de a jogtalanság, az igazságtalanság, a rendtelenség, ha nem az ő érdekeiről van szó, nem támaszt benne nagy emótiót. Szóval nem igen bántják mások bajai.

A részvét is mérsékelt fokban van meg az átlagemberben és a fájdalom iránt sem túlérzékeny. Mindezen sajátosságainál fogva életfolyása is egyszerű képet mutat: kitanul valamit, megnősül, családot alapít, foglalkozásának él.

Minthogy az átlagembernek sincsenek veleszületett anti-sociális hajlamai, nagy a nevelhetősége. Ezeknél tehát a tanítás, nevelés, a példa, a környezet, a szociális viszonyok

sokat tehetnek. Innen van, hogy az átlagemberek egy része szerencsés viszonyok között, tehát jó nevelés mellett az erény útján marad. Szerencsétlen sociális viszonyok hatására a bűn útjára tér.

Az átlagemberek legnagyobb része mégis az erkölcs útján marad. Mert nincsenek veleszületett antisociális hajlamai, nem követ el bűnöket, a jogtalanságtól is tartózkodik, de azért az ő kis körén kívül nem törődik a világgal, és részvét és szeretet helyett pesszimistikusan ítéli meg a világ folyását. Élete célja: a kényelmes, jó élet.

Ebbe az osztályba tartozik, a mint említettük, az emberek, legnagyobb része állásra, műveltségre való tekintet nélkül. A legmagasabb polcokon csak úgy vannak ilyen átlagemberek, mint a legalacsonyabbakon. Minthogy pedig az átlagemberek közül azok, kik magasabb műveltségre tettek szert, diplomákat szereztek, csak alsóbbrendű szellemi és ethikai sajátságokkal rendelkeznek, céljaik, vágyaik, irányeszmeik is csak alsóbbrendűek; élvezet, pénz, állás, hatalom lesz jel-szavuk. Innen van aztán, hogy sok ily átlagember alsóbbrendű ethikai tulajdonságai miatt könnyen lesz stréber.

Annak az oka, hogy a világ a boldogulásban oly lassan halad előre, hogy annyi sociális bajunk van, hogy annyi baj és nyomorúság környez bennünket, részben onnan is van, hogy azokon a magas és kevésbé magas polcokon, a hol a milliók ügyes-bajos dolgait intézik, sok ilyen átlagember ül, olyan ember, a kiben nincs elég szeretet, részvét, igazságérzet, emberismeret, nincs bennök magasabb conceptio, de annál több korlátoltság. Az ily ember fejében a paragrafuson túl megszűnik minden. A bölcs és jószívű ember lelke sokszor sírni kénytelen, a midőn ezeknek az embereknek az intézkedéseit látja.

V.

A belátás csak akkor támaszt cselekvést, ha emótiókra támaszkodhatik. Csak hasonlóval lehet hasonlót megérteni, átérezni. Mit érhet el a nevelés? A viszonyok, körülmények, a környezet. A körülmények adhatnak állást, intelligenciát, hatalmat, de nem erkölcsiséget. Az igazi gonosztevő nem javítható. Miért vagyunk consequensek, vagy inconsequensek? Csak bizonyos hajlamok férnek meg egymással. Tanulságok.

A belátás pszichikai fejlődésünk sorrendjében az utolsó jelenség és rendszerint igen későn jelentkezik. A gyermek és ifjúkor ösztönei, hatalmas vágyai, érzelmei, indulatai, illúziói a férfikor tettvágya, szenvedélyei, utópiái ábrándok világát teremtik meg az emberben és előbb sok keserves csalódásnak kell jönnie, míg a kiábrándulás, a csalódás és mindezek végén a belátás bekövetkezik. És mily kétes eredmény az, ha pályánk közepén túl, sokszor a végén látjuk be azt a sok ballépést, melyet elkövettünk. Elhibáztuk az utat, de vissza már nem térhetünk. Hány ember tépi a haját, átkozza magát, hogy illúzióinak engedve, nem neki való pályára lépett, vagy hogy gyermek- és ifjúkorában nem tanult, futni engedte a legjobb alkalmakat — és csak most, annyi idő után látja be mindezeket. Pedig valójában úgy áll a dolog, érzelmei, vágyai, hajlamai, ösztönei magukkal ragadták és sokkal erősebbek voltak, mint az a gyenge intelligencia, gondolatvilág, mely rendelkezésére állott, s e küzdelemben az erősebb vagnak kellett győznie.

De akár korán, akár későn jön ez a belátás, cselekvést csak akkor tud eredményezni, ha felkeltett érzelmekre, emótiókra támaszkodhatik.

Ha most mindezekhez hozzávesszük, hogy az intelligencia megfér a legrosszabb jellemmel is, hogy számos, igen nagy intelligenciával bíró ember ült és ül a börtönben, nem lesz nehéz belátnunk, hogy mennyire téved a münsteri egyetem professora, Meumann, midőn «Intelligenz und Wille» című munkájában csaknem mindent az intelligenciára épít s lelkünk leghatalmasabb eleméről, minden szellemi energia ősforrásáról, az érzelmek világáról már az előszavában azt írja: «Nur als Diener des Willens und der Intelligenz erlangen die Gefühle Bedeutung für das Leben»! Pedig a gondolatok az érzelmekhez és indulatokhoz úgy viszonylanak, mint a holdvilág a nap éltető világához. Milyen genialisan mondja azt Petőfi Sándor:

«Az ész miatt akár megfagyhatnánk,
De szívünkben felmelegít a láng»!

Ez a láng, az érzelmek, vágyak lángja hajt bennünket és befolyásolja az intelligenciát is.

És miként ésszt csak észszel, úgy érzelmet csak érzelemmel lehet megérteni. A dolog tulajdonképen úgy van, hogy csak hasonlóval lehet hasonlót megérteni, megérezni, ez az apercceptio lényege. Ha nekem a fogam, vagy a szívem soha sem fáj, bármint magyarázzák is nekem, nem fogom más fog- vagy szívfájását megérteni. Ha sem nem volt, sem nem halt meg a gyermekem, semmikép sem fogom tudni egy gyermekét gyászoló anya fájdalmát megérteni, átérezni. Csak a mit magunk is átéltünk, átérettünk, csak azt tudjuk másban is megérteni, méltányolni, csak így támadhat részvét keblünkben is. Mi tehát, a kiknek van szerető szívünk, kik részvétet érzünk, érzékenyek vagyunk, a kik tehát jóra való hajlandósággal születtünk: tulajdonkép nem tudjuk a rossz embernek lelke világát megérteni. Csak a hasonló bűnös

hajlamúak értik meg egymást. Az ő érzés- és gondolatvilágukban közös elemek vannak. Ebből lehet a rosszak könnyű megbarátkozását, barátságát magyarázni.

Említettük, hogy a belátás pszichikai fejlődésünk sorrendjében a legkésőbbi jelenség és egyúttal az intelligentia hatását mutatja. Ezzel összefüggésben most arra a kérdésre térhetünk, hogy az intelligentia, a nevelés általában mit lendítenek erkölcsinken? Legelőször tegyünk némi összehasonlítást. Egy tünetényt, jelenséget ugyanis annál pontosabban határozhatunk meg, mennél több oldalról, mennél különbözőbb viszonyok között vizsgálhatjuk meg. A nevelés, fejlődés biológiai jelenség is, azaz oly tünetény, melylyel az egész szerves világban, így nemcsak embereknél, de állatoknál, növényeknél is találkozhatunk. Minden élet, fejlődés abból indul ki, hogy valamely sejtből, vagy magból, bizonyos ingerek hatására az fejlődik ki, a mi a sejtben implicite már meg volt. Abban a magban, vagy sejtben tehát már meg van a leendő ember, vagy állat, vagy virág. A mely tulajdonságok nem voltak meg benne, azokat a későbbi beavatkozás sem fogja kifejleszteni.

Midőn a kertész a növényt, az állattenyésztő az állatot, a szülő gyermekét ápolja és gondozza, tulajdonképen nevel valamennyi. Hasonlítsuk most össze ezt a nevelést az egész organikus világban. Nézzük először, mit érhet el a kertész. Ha a mag egyszer már kikelt, a természet mellett a kertész is sokat lendíthet a növény sorsán. A földnek a javítása, a csemetének hidegtől és forróságtól való óvása, öntözése határozottan előnyös változásokat idéz elő a csemetén. De nézzük közelebről miféle változások ezek? A csemete mondjuk magasabb, erősebb lesz, virágja, levele, gyümölcse nagyobb, talán még valami színváltozás is észrevehető rajta. De vajjon ezek lényeges, jellembeli elváltozások-e? Vájjon

mindez nem lényegtelen, csupán mennyiségi elváltozás, eltérés? Hiszen lényeges, azaz jellembeli tulajdonság épen az, mely nélkül az a tárgy nem is volna az, a mi.

Bármit fog csinálni a kertész, mondjuk pl. a renett alma-csemetével, annak sem leveleit, sem ágait, sem a gyümölcsét lényeges, tehát jellembeli tulajdonságaiban nem fogja megváltoztatni, csak renett lesz, annak minden jellemző tulajdonságával; sem szilva, sem dió nem lehet belőle. Más az, ha már a kikelés előtt próbál változásokat előidézni, ez már tulaj donkép születés előtti, pnenatalis nevelés.

Nézzük az organikus világ másik nagy osztályát, az állatvilágot. A dressura, az idomítás, a szelidítés, a nevelés itt is sokat tehet. A lényeges, jellembeli tulajdonságok azonban itt sem maradnak el. A kutya, macska, oroszlán, elefánt, a majom megszelidül ugyan, de nem veszíti el fajának jellemző tulajdonságait. Sőt, mint a cirkuszokban látjuk, bámulatos mutatványokra is kitaníthatók. Bizonyos, hogy változó körülmények között az ösztönök is némileg módosulni, alkalmazkodni tudnak, úgy hogy pl. macska az egérrel, patkánnyal barátságban élhet, a legnagyobb ellenségek szelíden tartózkodnak egymás mellett — de mindez csak addig tart, míg a viszonyok, körülmények meg nem változnak.

A kényszerhelyzet, a büntetésből való remegés, az elszennvedett kínokra való visszaemlékezés, a dressura csak elnyomja, elfojtja, és pedig csak egy időre nyomja el az állati vadságot, mint egy gőzcsap a kazánba szorult gőzt; de ha a vad egyszer elszabadul, ha újra a neki való viszonyok közé kerül, ha teljesen szabadnak érzi magát, minden dressura gyengének bizonyul, az elfojtott tulajdonságok mind kitornek s az állat egyszerre a régi lesz. A kiszabadult vadállat minden civilisatiót, minden dressurát eldob s az ő vele-

született vadságába menekül vissza. Az oroszlan pl. évek hosszú során producálja magát Európa cirkuszaiban, milliók bámulják szelídséget és productióit és a fenevad lelke mélyén mégis csak jó alkalomra les, hogy idomítóját széttépve, menekülhessen. De néha minden jó alkalom híján egy kis rosszullét, betegség is elegendő arra, hogy a dressura burkát széttörve idomítójára rontson. Sok állatszélidítő', dressirozó szokott így kimúlni. Hasonló ehhez az az eset, midőn egy igazi gonosz ember 30—40 évi súlyos börtön után, épen kiszabadulása napján ismét öl.

Az eredmény, melyhez ezek fonalán jutottunk, tehát az, hogy az állatvilágban sem tudja a nevelés, vagy a dressura a jellembeli tulajdonságokat megváltoztatni. Más az, ha az állat életviszonyai sok generation keresztül változnak, ha keresztezés, hosszú domesticatio végre megszelidíti az állatokat, mint házi állataink példái tanúsítják. Csakhogy ez nem egyszerű nevelés. Itt hosszú ezredévek átalakító, lassú munkájáról van szó. Az ember és az emberiség története is hasonlót mutat. *Az öröklött jellembeli tulajdonságok néni alakulnak át, nem változnak meg; a nevelés hosszabb-rövidebb ideig csak elnyomja, elfojtja őket. Mint lappangó erők ott rejtőzködnek a lélek fenekén mindaddig, míg valami ok kitörésre nem segíti.*

Az, a mi a lelket megrázza, egy rendkívüli esemény épúgy, mint valami belső elváltozás kitörésre segítheti az elfojtott erőket. Szerencsés viszonyok között ez a kinrés el is maradhat, s akkor aztán úgy tűnik elő, mintha az elfojtott erők meg is változtak volna.

A nagy psychologus és emberismerő Lichtenberg írja: «In jedes Menschen Charakter sitzt etwas, das sich nicht brechen lässt, das Knochengebäude des Charakters, und dieses ändern zu wollen, heisst immer ein Schaf das Appor-

tieren lehren».* Hiszen egyébként sok ember saját magán is érzi, hogy vannak ilyen meg nem ingatható jellemvonásai.

A mi azt a nagyon fontos kérdést illeti, használ-e és mennyit használ a nevelés, a mi annyi mint, lehet-e a világ erkölcsi állapotán javítani, arra az eddig előadottak alapján a következőképp kell válaszolnunk.

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, egészen más dolog a tudás, az intelligencia és más az erkölcs. A tudás, az ismeret valami idegen mibennünk, nem más mint a külső világnak és viszonyainak különféle képekben (képzetekben, fogalmakban) való visszatükrözése; ezt tehát a külvilágtól kaptuk. Am az erkölcs a mi bensőnkhez, a mi részvétünkhöz, szeretetünkhöz van fűzve, ezek pedig szerveink működésétől függenek; mindezt pedig örököltük. A világtörténelem azt bizonyítja, de napjaink története is azt mondja, hogy tudás és jóság tekintetében való haladásunk rendkívül különbözik egymástól. Míg a világ tudása óriási hullámokban halad előre, az erkölcsi jóságban való haladásunk oly lassú, hogy sokan tagadják is, hogy haladunk. Schopenhauer tudvalevőleg tagadja, hogy erkölcsileg haladunk, hogy a nevelés segít valamit s hogy a világ bármiféle módon meg volna javítható.

Magának a nevelésnek hatékonysága tehát kétféle irányban mutakozhatik: megtanít ismeretekre és próbál jót tenni. De míg az első irányban rendkívül sokat tehet s azt mondhatjuk, hogy idiotákat kivéve bizonyos fokú ismeretkört mindenki szerezhet, fájdalom, nem lesz mindenki jóvá formálható. Mindaz, a kiben részvét, szeretet, érzékenység, szóval erkölcsiségre való öröklött hajlam van, erkölcsileg

* Schaefer, Lichtenberg als Psychologe 49.

javítható; javítható pedig abban az arányban, a mily arányban örökölt. Így hát oly dispositio is van, hogy különös nevelés, tanítás nélkül is igen jó lehet valaki. Minél kisebb ez a dispositio, annál kevesebbet hat reá a nevelés. Mint-hogy azonban az emberiségnek csak kis percentje van börtönökben, igaz, hogy egy sokkal nagyobb percent rossz ember jár szabadon, mégis az emberek igen nagy része kisebb-nagyobb erkölcsi emóciókkal bíró, így tehát nevelhető is. Az élet tényleg azt mutatja, hogy embertársaink nagyrésze az erkölcsi jóságra való különféle fokú hajlandósággal születik.

Ez magyarázza meg azt is, hogy miért oly aránytalanul kisebb a nevelés hatása az erkölcsiség, mint ismeretek terén. Hiszen a tanítás, nevelés, tapasztalás csak végtelenül finom nyomokat, képzeteket ad az agyvelőnek — de nem tud megfelelő agysejteket, érző szívet, jó tüdőt, érzékeny idegrendszert, jól fungáló májat, belet, gyomrot stb. adni. Már pedig, a mint kimutattuk, ezekben teremnek a részvét és szeretet, az érzékenység, mint az erkölcsi jóság forrásai.

Ha azonban a nevelés, az életviszonyok, a sors nemcsak ismereteket, képzeteket közöl a gyermekkel, a tanulóval, hanem lelke húrjait is megrezegteti, azaz érzéseket, emóciókat tud benne felkelteni, akkor lesz hatása a nevelésnek is. Csakhogy épen ezt nem lehet mindenkiben, és nem lehet tetszés szerint felkelteni; ehhez, a mint mondtuk, veleszületett hajlandóság kell.

A közfelfogás és az elméleti okoskodások, paedagogiai fejtegetések rendesen úgy okoskodnak, hogy az ember mindenféle tekintetben a viszonyok, a körülmények szülöttje, rabja, s még erkölcsisége is a körülményektől függ. A különböző nemzetek nyelvében, irodalmában egész sereg szállóige, közmondás hirdeti az efféle tanokat. Ilyenek pl.: nem

messze esik az alma a fájától. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát. Alkalom teszi a tolvajt. *Exempla trahunt. Paupertas magna meretrix. A nyomor szüli a bűnt.*

Beszélnek szellemi ragályozásról is s alkalmas szemléltető hasonlatok szinte meggyőzően bizonyítják a rossz viszonyok, különösen a rossz példa ragályozó voltát. így pl. azt mondják, hogy mint a romlott alma, vagy barack, ha más almával érintkezik, egész sor egészséges almát ront meg, úgy rontja a rossz példa a jó erkölcsöket.

Mindez azonban nem egészen úgy van. Minden attól függ, miféle hajlamokkal, tehetségekkel jött az egyén a világra, hogy vannak kombinálva ösztönei, vágyai és hajlamai. Ha részvét, szeretet, érzékenység és egy-két nemesebb vágy van az illetőben, akkor a rossz viszonyok, körülmények, a bűnre szolgáló alkalom harcot fog vívni a nemes indulatokkal, melyben legtöbbször mégis az erősebb, az öröklött jó tulajdonok fognak győzni. A nyomor az igazi jó embert szenvedésre, munkára fogja tanítani, a bűnre csábító alkalom lemondásra fogja vezetni s az erkölcs még tisztább glóriában fog az ily ember előtt felragyogni. Meg fog kezdődni a küzdés, a mártíromság gyakran a vértanúságig, a halálig. Ha már nincs más menekülés, emberünk inkább a halált választja magának, mint a becstelenséget. Ilyen az erkölcsi jóra született természet; a viszonyok, a körülmények az ilyennél csak alárendelt szerepet játszanak, erkölcsiségét lényegesen meg nem változtatják.

Ha azonban nem a veleszületett erkölcsi jóság a fő jellemvonása, ha esetleg bűnökre való hajlandósággal születik, akkor a körülmények, a rossz példa, a bűnre szolgáló alkalom valóságos iskolája lesz a bűnnek, akkor ilyen ember rabja lesz szerencsétlen viszonyainak. Az ily ember aztán nem is menthető meg.

A viszonyok, a körülmények, a környezet, a nevelés, adhatnak ismereteket, intelligenciát, állást, foglalkozást, vagyont, hatalmat — de sem tehetséget, sem hajlamot, sem érzelmeket, indulatokat, vágyakat, sem pedig erkölcsiséget nem adhatnak. A véletlen, a szerencse, vagy a balsors az embert mindenféle helyzetbe hozhatja, de örökölt tulajdonságait meg nem változtatja.

A mint a génie a szerencsétlen viszonyok ellenére kiküzdí magát, úgy győz a veleszületett erkölcsi erő is az ellenséges viszonyokon. És a mint igazi tehetséget nem lehet nevelni és elővarázsolni, úgy nem lehet megsemmisíteni sem, csak gyengíteni, vagy lappangóvá tenni, mert a mint Madách szépen mondja:

»Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,»

Így vagyunk az igazi erkölcsiséggel is, nem lehet azt sem megteremteni, sem elnyomni, vagy megsemmisíteni. Kitor az, mint Berzsenyi mondja, és eget kér.

Az igazi gonosztevő, a mint kimutattuk, szervezetében, több szerveinek funkciójában bírja gonoszságának forrását. Ez ad felvilágosítást arra is, hogy vannak-e javuló gonosztevők? Minthogy pedig a gonoszságnak a részvétlenség, érzéketlenség, a szeretet hiánya és a gonosz vágyak az okai, mindezek pedig a szervezet következményei, minthogy a szervezet ezen alapvető alkotó részei nem változnak és mesterségesen nem is változtathatók, mert a mint már mondtuk, bőrünkben ki nem bújhatunk, világos, hogy az igazi gonosztevő sem változik meg; semmi fogház nem javítja meg. Ez valóban az az anima mal nata (rosszul született lélek), melynek sorsa, végzete, hogy erkölcsileg folyton bukják. Ez az a sors, melyre Madách Luciferének szavai illenek:

«... mert az végzetem,
 Hogy harczaimba bukjam szüntelen,
 De új erővel felkeljek megint.»

Ha pedig egy gonosztevő, mondjuk egy gyilkos igazán megjavult, akkor nem a veleszületett gonosz természet, hanem a pillanatnyi düh, megfélemezés, az ész uralmát megfosztó indulat sodorta őt bűnbe. Az ilyenek természetesen hamarabb is törnek le testileg és lelkileg a börtönben és hamarabb is pusztulnak el.

A javító-intézetekbe került és onnan kiszabadult, illetve az életbe kilépett gyermekek, ifjak sorsa is azt bizonyítja, a mit fentebb fejtegettünk. Az aszódi javító-intézetből elbocsátott növendékeknek csak 16%-a esett vissza, a kolozsvári intézetből 73% maradt jó.¹

Ezek a megjavult bűnösök, tehát nem igazi, született gonosztevők voltak, hanem mostoha körülmények között növekedett, egyébként normális alkotású gyermekek. Ezekre vonatkozólag helyesen mondja idézett művében Ranschburg: «Az a, bár egészséges agygyal világrajött gyermek is tehát, ki mostoha viszonyai folytán maga körül helyeset sohasem látott, ki a maga romlott környezetében nem a magasabb erkölcsi felfogást sajátítja el, a ki elismerést csak akkor hall, ha másokat sikeresen károsított, a ki szépnek azt tanulta ismerni, a mi durva, a kire a maga viszonyai között kenyér se vár, ha nem koldul, vagy lop, ép oly kevéssé tartható született bűnösnek, mint a szigetlakó kannibál, a ki az emberhússal élést soha sem tanulta véteknek ismerni.»²

A szervezetünkben folyó erkölcsi tulajdonságok, különösen a jónak, az igaznak a szeretete, a részvét képezik egyúttal a

¹ Ranschburg: A gyermeki elme fejlődése és működése. 101. 1.

² U. o. 156. 1.

lélek ellenállóképességét a bűnökkel szemben. A hol ez az erkölcsi erő gyenge, ott rendszerint a másik erő, a rossz indulatok a nagyobb, s így egyenlőtlen erők állnak egymással szemben. Gyenge erkölcsi érzés annyi, mint gyenge ellenállóképesség. Gyenge ellenállóképesség nem tud a bűnre csalogató vágyaknak ellenállani, azért igen sok bűnös azért vétkezik, mert nincs annyi lelki ereje, ellenállóképessége, hogy a mindenféle ingerlő csábításnak ellentálljon. A tolvaj, a sikkasztó tudja, hogy a mit el akar követni bűn, hogy börtön jár vele, hogy ilyen és olyan következményei vannak, de mindez csak emotio nélküli gondolat, mely nem csinál convulsiókat, nem rendíti meg s így nincs is kellő ereje. Inkább arra gondol, hogy lehessen azt a bűnt úgy elkövetni, hogy senki meg ne tudja.

A mit általában következetességnek, jóban, vagy rosszban való megmaradásnak és a mit insequentianak neveznek, annak sem a gondolatok, vagy elvek permanentiája, állandó ismétlődése, vagy változása az eredeti oka. *Bizonyos gondolatok, vagy elvek csak azért ismétlődnek folytonosan, csak azért állnak mindig rendelkezésre, csak azért nem engednek utat más gondolatoknak, mert valami állandó szervezeti inger tartja őket fogva.* Ezek is kényszereszmék, csakhogy nem pathologiai eredetűek. Igaz, hogy azért vagyunk consequensek, mert először gondolataink azok, de gondolatainkban azért van meg ez a következetesség, illetve inkább ez a statusquo, ez a perseveratio, mert valamely egy fajtájú, állandó szervezeti inger tartja őket fogva. És ez az erényre úgy áll, mint a bűnre.

Mindezekből következik, hogy ugyanez az eredete a vezérlő elvnek, a maximának, mely mint irányító gondolat szerepel lelkünkben. Nem a logikai, a tiszta gondolkodás folytán jutunk vezérlő elveinkhez, nem is tetszés szerint

választjuk őket, hanem az állandó szervezeti ingerek építik fel, válogatják ki és maradandósítják.

Az emberszerető, a jószívű, az önfeláldozó, a munkás azért következetes a jóban, mert állandó szervezeti inger hajtja erre és viszont a kleptomaniás, a hazug, az irigy, a munkátlan, a fősvény, a pazarló, a kőszívű azért consequens a saját bűnében, mert az állandó szervezeti inger hajtja abban az irányban.

Ugyanígy kell magyaráznunk az inconsequentíát, a jellembeli folytonos ingadozást. Változó szervezeti ingerek változó gondolatokat, elveket, hangulatokat hoznak felszínre. Ezen változó factorok szerint aztán változnak a tettek is. Ha tehát valamilyen finom ethikai mérőeszközünk volna, az kimutatná, hogy erkölcsiségünk még a nap különböző óráiban sem áll egy fokon és hogy a jóra és rosszra való hajlandóságunkra sok mindenfélének van befolyása. És ez a sok mindenféle épen nem gondolat, elv, ismeret, vagy valami rejtélyes erő, hanem szervezeti physiologiai, különösen pedig chemiai folyamatok.

Ez magyarázza meg azt is, hogy különböző lelki, illetve különböző erkölcsi hajlamok, dispositiók úgy viselkednek egymással szemben, mint különböző erők. Némelyek szépen megférnek egymás mellett, sőt erősítik egymást, mások kizárják egymást s egy emberben, egy időben együtt meg nem állhatnak. Ez bizonyára azért van így, mert a megfelelő physiologiai folyamatok is így viselkednek. Valaki nem lehet egyszerre bátor és gyáva, önfeláldozó és kislelkű, a mint-hogy szíve nem lehet egyszerre erős és gyenge verésű.

Régi dolog, hogy a gondolatok szépen megférnek egymás mellett, de nem a különböző érzések és hangulatok. Azért pl. vallásosság és vallástalanság, nyíltszívűség és titkolódzás, pazarlás és fősvénység, szemérmesség és feslettség oly

tulajdonságok, melyek ugyanazon emberben egyszerre el nem képzelhetők. Ámde ha változnak a physiologiai folyamatok, változnak a gondolatok, a tettek is. Legfeltűnőbben látható ez azon szervezeti elváltozásoknál, melyek a paralysis progressiva egyik alakjának kezdő stádiumában mutatkoznak. A homloklebenyben levő agysejtek elváltozása a legfeltűnőbb jellembeli elváltozásokat mutatja. A szerény nagyzová, a takarékos pazarlóvá, a szemérmes illetlen beszédűvé lesz.

St. Radegund fürdőben évekkkel ezelőtt egy fiatal ügyvédjelölttel ismerkedtem meg, a kit időközönként bizonyos irányú kényszereszmék üldöztek. Ha nem volt székrekedése, normális volt az állapota; ha azonban olyan turnus következett, hogy már több napon keresztül elmaradt a székletétel, már is jelentkezni kezdtek kényszereszméi. Az ily turnus 12—14 napig is eltartott nála. A turnus elejétől a végéig mindig kevesebbet evett, úgy hogy végrecsak egykanál ételt evett meg. A mily arányban közeledett a turnus végéhez, oly arányban nőttek, erősödtek kényszereszméi. Nem tudott nem bírt másra gondolni, mint kényszereszméire. A midőn aztán mesterseges beavatkozás után fokozatosan menni kezdett belőle a kökemény excrementum, úgy menekült lassan kényszereszméitől is.

Hogy mily különös testi és lelki tulajdonságok férnek meg egymás mellett, hogy a léleknek mindenféle izgalmi mennyire más eredetűek, mint mi azt gondoljuk, arra érdekes példát hoz fel Aschaffenburg.* «Zwischen Epilepsie, Brandstiftung, Mysticismus und sexueller Erregung bestehen gegenseitige Beziehungen.»

Legbékésebb, úgylátszik, a hiúság, mely mindenféle tulajdonsággal meg tud férni. A jó és a rossz, a genialis és a buta ember egyaránt hiú lehet.

* Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung.

Abból a függőségi viszonyból, kapcsolatból, mely testszervezetünk és jóra vagy rosszra való hajlandóságunk között van, másrészt abból, hogy a testi és lelki sajátságok öröklődnek, világosan következik, hogy családi, nemzeti, faji közös jellemvonások is vannak, hogy tehát bizonyos jó vagy rossz jellemvonások, mint faji tulajdonságok is szerepelhetnek.

Ez a gondolat, bárha sokan tiltakoznak is ellene, a köztudatban meg is van azért a különböző fajok és nemzetségek nem egyszer egy-egy megbélyegző, vagy csúf névvel, tulajdonsággal gúnyolják is egymást. Az öröklés és alkalmazkodás tehát nemcsak egyéni, hanem nemzeti, faji sajátságok alakulására is ad alkalmat. Így nálunk a magyarnak, németnek, tótnak, szerbnek, oláhnak, a zsidónak, cigánynak stb. saját, különös tulajdonságai vannak és mindezek kriminalitás tekintetében is különböznek egymástól, a mennyiben különböző socialis és antisocialis tulajdonságokat mutatnak.

Az öröklés és a socialis viszonyok eszközik, hogy a kriminalitás minőség és gyakoriság tekintetében a vidékek szerint is más képet mutat. Egyes területeken a tolvajlás, másutt a különféle csalás, ismét másutt a verekedés stb. a gyakori. Jó bortermő vidékeken a verekedés nálunk is gyakoribb, mint másutt. Vannak ismét kerületeink, a hol a népnek a tolvajlásra van nagyobb hajlandósága.

Németországnak keleti részében, alsó és felső Bajorországban nagy a bűnözés, ez az alkoholfogyasztással függ össze, mert keleten sok pálinkát, Bajorországban sok sört, Pfalzban sok bort isznak.

Az olasz kriminal-statistika mutatja, hogy Sardiniának bűnre nagyon hajlandó népe van. Ott az emberölés tizennégyszer gyakoribb, mint Italia egyéb részeiben; sőt magán a szigeten is van egy vidék, melyet Niceforo bűnös vidéknek (zona

delinquente) nevez. Ennek a népe azonban más származású, illetve más törzsből való.¹

A prostitutiót sokan tisztán szerencsétlen socialis viszonyoknak tulajdonítják. Nagyon igaz, hogy a szegénység, az alkalom, a rossz nevelés, stb. nagyon fejleszti a prostitutiót, de az igazi működő ok mégis a szervezetben levő hajlandóság és ez a hajlandóság is a legtöbb esetben szellemi gyengeséggel jár. Bonhöfer 180 kisleány között csak 73-nál nem talált psychikai anomáliát.²

Általában azt mondhatjuk tehát, hogy a szerencsétlen socialis viszonyok nagyon előmozdítják a különféle bűnök keletkezését, de nem teremtői, nem egyedüli factorai a bűnnek, mint azt sokan hiszik. Megterem a bűn, a mint említettük a legkedvezőbb socialis viszonyok mellett is, ha t. i. elemei szervezetünkben lappanganak. Es a mint az egészséges szervezet meg tud küzdeni a legkülönfélébb bacillusokkal, úgy tud küzdeni a bűnre szolgáló alkalommal is és viszont a mily jó fészke a bacillusnak a beteg, az elgyengült szervezet, oly könnyen megterem benne a bűn is. Jól mondja azért Bechterew, a kiváló orosz elmegyógyász: «Die körperliche Gesundheitsschwäche erscheint als eine der wichtigsten individuellen Bedingungen für die Ausführung des Verbrechens.»³ De ha igaz az, hogy ez az egészségbeli gyengeség, hogy a szervezetnek valamely defectusa a bűnösség legfontosabb individuális feltétele, akkor azon kapcsolatnál, azon függőségnél, azon okozati összefüggésnél fogva, mely a világ összes tüneményei közt van, tiszta logikai okoskodással azt

¹ Aschaffenburg: Das Verbrechen. 32,

² U. o. 83. l.

³ «Das Verbrechen tum im Lichte der objectiven Psychologie.» 45. lap.

kell következtetnünk, hogy az erkölcsi jóságnak viszont a szervezet egészségében van egyik individuális feltétele.

*

Visszapillantva azon törvényszerűségekre, függőségekre, melyek szervezetünk működése és gondolkodásunk, erkölcsi-ségünk között fennállanak, végeredménykép a következő tanulságokat vonhatjuk le:

1. Főleg azért vagyunk olyanok, a milyenek vagyunk, mert egyrészt érzelmeink, vágyaink, ösztöneink, mint szervezetünkkel örökölt, folyton működő energiák, másrészt, bár sokkal kisebb mértékben, a külső viszonyok tesznek olyanokká, a milyenek vagyunk. Minthogy pedig szervezetünk ezen ösztökélő energiája a fő, ez pedig egyes szerveink kvalitásától, működésétől függ, azt is mondhatjuk hogy: erkölcsi jóságunk, vagy rosszaságunk legnagyobbbrészt szervezetünk veleszületett működésébe van letéve. Őseink erényei és bűnei azok a Párkák, melyek erkölcsiségünk fonalát már születésünk előtt fonják. Igaz, hogy a sociális viszonyok is adnak e fonalba szálakat, csakhogy a mi a szálakat összetartja vagy kiveti magából, a mi szint, íormát, tartalmat ad az egésznek, az a veleszületett szervezeti dispositio. Ha nincs meg ez az örökölt jóság, akkor az a befolyás, melyet a sociális viszonyok, a nevelés, a környezet, szóval a külső világ reánk gyakorol, csak a lelkünk felszínéig ér és nem ver gyökeret a lélek legmélyén, azaz nem lesz igazi, minden körülmények között megbízható jellembeli tulajdonságunk, hanem csak eltanult, betanult szerep marad, melyet egészen megváltozott viszonyok között ledobunk magunkról, hogy rendkívüli helyzetben igazi természetünk szerint cselekedjünk. Ezekre gondolhatott Goethe, midőn egyrészt az élet forga-tagába, másrészt a lélek mélyébe pillantva azt írta: «Vallás,

erkölcsök, törvény, rang, szokások a társadalmi élet felszínén uralkodnak.» Az ily eltanult erkölcs, bár bizonyos ideig, sőt néha igen sokáig igen jó szolgálatokat tehet, mégsem minden körülmények közt állandó és megbízható tulajdonság. Innen van, hogy a ki csak socialis okoknál fogva jó, vagy bűnös ember, csak olyan alkalmi jó, vagy rossz ember. Ha rossz, csak addig rossz, míg a viszonyai úgy kívánják, ha jó, csak addig jó, míg viszonyai meg nem változnak. És ennek úgy kell lennie, mert az igazi erkölcs az érzésből fakad, ez meg a szervezet műve.

2. Az erkölcs, a mint kifejtettük a társadalmi élet létfeltételeinek megfelelő gondolkodás és cselekvés. Mint ilyen nemcsak megfelelő érzések és szervezeti dispositiók, de egyúttal compromissum, megalkuvás, tehát kölcsönös engedmények, kímélet eredménye. A sok egoismus, hogy a kölcsönös romlást, egymás megsemmisítését, gyengítését kikerülje, végre oly cselekvésmódot, oly szabályt talál, mely mellett legkevesebbet veszít és legtöbbet nyer valamennyi, mely mellett megélhet valamennyi egoismus és ezen szabályok az erkölcsi törvények. Ezek a törvények tehát az adott viszonyok között egyúttal a legokosabb cselekvést képviselik.

A sok egymás ellen működő egoismus, velünk született önzés, mint erő végre egy eredőben fog mozogni s ez eredő, mintegy kiszámítható, felrajzolható vonal: az erkölcs útja. Mint ilyen, függőségeknek, functionáló erőknél szabályszerű, természetes következménye, fejlődésünknek természetes megnyilatkozása. Ezen működő erők között legfontosabb, a mint kifejtettük a szeretet. Csak azért tudunk compromissumra lépni, lemondani, mert az életet, magunkat, a mieinket nagyon szeretjük. Egoismus nélkül tehát altruismus sem volna lehetséges.

Mínt hogy az erkölcs különféle erők és elemek eredője,

compromissuma, minthogy ezek az együttműködő erők az egyes embernél különbözők, következik, hogy ez az eredő sem lehet mindenkinél egyforma, de az a parancs, az az imperativus, melyet az erkölcs magában foglal, sem lehet egyforma. Ugyanaz a tett, cselekvés ugyanis különböző viszonyok, tehát hatóerők között, erkölcsi szempontból különbözőkép lesz elbírálandó. így megölni valakit békében: gyilkosság, harczban vitézség. Egészen másként ítéljük el a hangozó fütyülést, ha az a szabadban és ha az a templomban történik. Az egyik ember rossz nedvei miatt olyan, mint a megtöltött leydeni palaczk, mindig kisüléssel fenyeget, a másik mindég szelid galamb; az egyiket ellenállhatatlanul hazugságra, lopásra hajtja a természete, a másik természeténél fogva mindenkinek jóakarója, a köz védelmezője. És mi ugyanazzal a mértékkel mérnök mindezeket? Ez ugyanolyan eljárás lenne, mintha az állam a szegénytől, a gazdagtól, a milliomostól egyforma adót követelne. Ne akarjunk aratni ott, a hol senki sem vetett. Hiszen még ott is, a hol a természet legpazarabbul osztja ajándékait, a szülői szeretetnél is, mily ellentéteket találhatunk. Az egyik gyermek antisociális hajlammal jó a világra. De ez még nem elég csapás. Saját szülője is antisociális, nem szereti, üti, veri, bűnre kényszeríti gyermekét, úgy hogy ez szeretet helyett gyűlölni tanulja saját szülőjét. A másik csupa örömet, csupa szeretetet lát maga körül. Vájjon itt is egyforma, abszolút mértékkel mérjük az egyik és a másik tetteit? Ez csak olyan volna, mint annak a bibliai magvetőnek az eljárása, a ki a búzamag egy részét az országútra, más részét meg nem munkált földre, a harmadikat jó földbe vetette s egyformán kívánt aratni mindenütt.

Olyan általános érvényű szabályok, törvények, mint a matematikában, de még olyanok sem, mint a fizikában:

az etikában nem képzelhetők. Olyan rideg imperativus, mely a viszonyok szerint nem módosulhatna, nem lehetséges. Absolut érvényű, módosulást nem tűrő erkölcsi normák, erkölcsi imperativus csak úgy volna képzelhető, ha testileg és szellemileg egyformák lennénk és ha az élet viszonyai is mind egyformák és változatlanok lennének. Ez azonban tudvalevőleg soha sem lesz. Ezen a nézeten van a dán philosophus, Höffding is. «Das Gesetz, — mondja, — die Forderung muss deswegen für die verschiedenen Individuen verschieden gestellt werden, wenn sie wirklich für alle dieselbe sein soll. Jeder soll nach seinem Vermögen besteuert werden. Die ethische Forderung darf kein abstraktes oder äusseres Gebot sein, sondern soll den ethischen Möglichkeiten der einzelnen Persönlichkeit entsprechen. Das ethische Denken kann kein Gesetz formulieren, das in der Mannigfaltigkeit des Lebens ohne weiteres angewandt werden könnte.» *

Ez az alaptévedése Kant híres «imperativus»-ának is, mely absolut érvényű parancsot akar megállapítani.

3. Szerveink, a milyenek az agyvelő, a tüdő, a szív, a belek, a máj, a herék, a vesék és mirigyek, az izmok nemcsak phhsikai és chemiai, de egyúttal ethikai erők forrásai is. Az tehát, a mit erkölcsnek neveznek, s a mi végeredményben valami cselekvés, egyúttal tehát olyan productum, melynek megalkotásában csaknem egész szervezetünk vesz részt. Mint-hogy azonban szervezetünk különféle elemei és részei az élet folyama alatt különféle változásoknak vannak kitéve, világos, hogy erkölcsiségünk sem állandó, hanem a szervezet változásai szerint ingadozásoknak van kitéve. Innen van, hogy nem vagyunk sem egyformán jók, sem egyformán rosszak.

Szervezetünk lényeges változásával, a mint kimutattuk,

* H. Höffding, «Philosophische Probleme» 93. 1.

erkölcsiségünk is változik. A világ mindenfélét adhat nekünk: vagyont, hatalmat, intelligenciát, de új tüdőt, szívet, belet, más agykéregmezőt nem fog adhatni. A velünk született régi szervek, mint a berendezett gép, csak azt fogják gyártani, a mire be vannak rendezve. De ha egyszer új alkatrészeket fognak tudni ebbe a gépbe illeszteni, ha ennek folytán új érzéseket, vágyakat fognak tudni létrehozni, akkor talán erkölcsiséget is fognak tudni teremteni.

4. Abból a szempontból, hogy van-e valamely gondolatnak, cselekvést indító ereje, vagy nincs, összes gondolatainkat, ismereteinket két nagy csoportba oszthatjuk. Az egyik csoportot a kívülről nyert, úgynevezett tiszta gondolatok alkotják; ezek nem szülnek emótiókat, cselekvésre nem indítanak. A másik csoportba azon gondolatok tartoznak, a melyek érzelmeinkből, vágyainkból sarjadzanak, a melyek ennek folytán emótiókkal járnak, s így egyes szerveinkkel is élénkebb correspondentiában állanak. Ezek a gondolatok indítják meg a cselekvést, vagy ezek tudják meggátolni, féken tartani. Energiájukat az érzésektől, illetőleg a szervezettől nyerik.

Érzéseink, vágyaink és nem logikánk válogatják ki életelveinket, erkölcsi maximáinkat is. A milyenek valakinek az erkölcsi maximái, elvei, olyanok abban a körben a gondolatai, a tettei. Csakhogy ez az egész folyamat az érzésekkel, a vágyakkal kezdődik, tehát nem gondolatok és ismeretek válogatják ki, alkotják meg az elveket, ezeket a vezérlő gondolatokat, hanem érzelmeink. Az az életelv, mely nem kap tápot vágyainktól, teljesen tehetetlen és erőtelen.

Csakis akkor van valamely maximának, valamely életelvnek reánk nézve valami értéke, ha érző, vágyó világunkhoz illő. Ha pedig az úgynevezett importált, hideg gondolatok közé tartozik, akkor semmi indító, vagy gátoló ereje sincsen. Innen van, hogy a betanult erkölcsstani szabályok, maximák,

ha érzésvilágunkkal valami összefüggésbe nem hozhatók, csak memóriánk adatait szaporítják, de cselekvésre nem indítanak. Az egész erkölcsi nevelés és tanítás főtitka abban rejlik, tudunk-e ilyen társításokat a nevelendőben létrehozni, azaz tudunk-e az idegen gondolatokhoz oly érzéseket társítani, melyek a gondolatától aztán el nem szakadnak, más szóval, tud-e a nevelő gondolata a tanulóban érzéseket felkelteni. Ha nem tud, nincs eredmény.

5. Az erkölcsi jóság és erkölcsi rosszság oly szervezeti állapotok, melyek physikai és psychikai tüneményekkel összefüggésben, oki kapcsolatban jelennek meg. Így, a hol erkölcsi jóság van, ott van mindig, mint psychikai jelenség: a szeretet, a részvét, az érzékenység, a testi fájdalom iránt való érzékenység és mint physikai, illetve physiologiai jelenség a jól fungáló szervek, egészség; a hol erkölcsi rosszság van, ott van mint psychologiai jelenség: a szeretet, a részvét hiánya, az érzéketlenség, valamely gonosz vágy és mint physiologiai jelenség: a degeneráltság, vagy valamilyen szervezeti delectus. A lélek szépsége és jósága, tehát az erkölcsi-jóság a test jóságával, a bűn pedig a test bajaival jár.

6. Hogy a világ erkölcsileg jobb legyen, mint a milyen, vagyis, hogy a világon több szeretet, részvét, érzékenység, igazságszeretet legyen, az reánk élőkre és egykorúakra csak *pium desiderium*, jámbor óhaj, melyet megvalósítani «még a nagyok legnagyobbikának sem adaték». A szeretet, részvét, érzékenység szervezeti, öröklött tulajdonság, melyet sem tanítással, sem neveléssel, sem rendelettel, sem törvénnyel megteremtteni nem lehet. De épen az, hogy öröklött szervezett tulajdonság, nyújt reményt arra nézve, hogy a jámbor óhaj megfelelőbb élet mellett utódainkban mindjobban meg lesz valósítható. Csak nem azon a módon, a haladás azon útján, a hogy eddig mentünk, t. i. egyedül az *intelligentia* fejlesztésével.

Minthogy kimutattuk, hogy az erkölcsi jószág legegyszerűbben szervezetünk egészségével, illetve bizonyos szerveink élénk, egészséges, tehát kellemes érzésekkel járó funkciójával függ össze, minthogy ily szervezetet csakis azoktól lehet örökölni, a kik már magok is ilyen szervezetnek vannak, vagy voltaic birtokában, minthogy végre ily szervezet megtartásához ismét nemcsak öröklés, hanem szerencsés sociális viszonyok is szükségesek, világos, hogy: minél jobbak lesznek az emberek, minél szebben, jobban, rendesebben élnek, annál erkölcsösebb utódokat fognak szülni. A nemzésnél ugyanis vagyont, vagy adósságot adunk át az örökösöknek. Ugy kell tehát élnünk, hogy testi és lelki erőket gyűjtsünk, hogy sem testi, sem lelki defectusokat az utódoknak át ne adjunk. Ehhez azonban nemcsak szerencsés öröklés, hanem a sociális viszonyok nagymértékű átalakulása is szükséges. Mindaddig míg sociális életünk minden nyilvánulásában, minden berendezésében nem lesz több szeretet, részvét, igazságosság, míg tehát nyomor és szegénység van olyanoknál is, a kik akarnának és tudnak is dolgozni; míg különféle iskoláink csak intelligentia gyárak és nem nevelőintézetek is; míg a legfontosabb állásokban annyi ész és szív nélküli átlagember ül; míg az elhagyott gyermekeket az utca neveli; míg a börtönök a bűnök akadémiái lesznek; míg az alkoholismus ily határtalanul fog pusztítani; míg a munka, a vagyon, a jog, az ellenszolgálat nem ígér igazságosabb alapon nyugodni és végre, míg betegnek és de generáliaknak is meg van engedve a házasság: mindaddig nem lesznek meg a kívánt sociális feltételek.

7. Mindenki bizonyos hozománnyal jő a világra. Ez a hozomány: az ember testi és lelki tulajdonságai, talentumai és erkölcsi hajlandósága. És ez a hozomány a fő. Ebben van a mi sorsunk, a mi végzetünk. Ez a mi sűgónk, mely az élet komédiáit és tragédiáit játszatja el velünk.

Míg ez a hozomány annyira különböző lesz, míg az emberek jóknak és rosszaknak, szépeknek és rútaknak, erőseknek és gyengéknek, okosaknak és ostobáknak születnek, addig a mi legmagasabb eszményeink: az igazságosság, a jóság, a szépség, a szabadság, az egyenlőség, a testvériség mind azok számára, a kiket a természet ajándékaival el nem halmozott e földön, meg nem valósítható eszmények maradnak, melyek csak kevés szerencsésre és így is csak rövid időre fognak rámosolyogni. Ez a nagy természet fejlődésmenete, gazdálkodási rendszere.

Nem lehetünk tehát egyenlőek, mert nagyon különbözőknek születtünk; nem lehetünk szabadok, mert az okozatiság kérlelhetetlen lánczaiba vagyunk verve és mert a korlátlan szabadság megsemmisítene a jóságot és az igazságosságot; nem lehetünk mind jók és igazságosak, mert a szerveztünk nem engedi. A kit a természet tehát rosszul hangolt fel, diszharmóniára teremtett, attól melódiát, harmóniát nem várhatunk.

A míg tehát ez a hozományunk annyira különböző, addig Justitia istennő szeme kötve fog maradni, addig harcz és háború, indulatok és szenvedélyei: tusája, panasz és nyomor, kasztok, osztályok, pártok lesznek az emberek között, de mindig lesznek ezek megszüntetéseért küzdő lelkes, bátor hősök és reformátorok is, a kik, mint elődeik, erre a sysi-phiusi munkára hivatásszerűleg vállalkoznak.

TARTALOM.

I.

A rendfenntartó elemek. A bűnös ember. Az erkölcsiség mint szervezettinktől függő jelenség. Az erkölcsi és rossz definitiója. Mi hajt a cselekvésre? Az akaratnak, mint reflexnek egyik főforrása az érzés és a vágy. Összefüggés vágy, cselekvés és szervezet között. Eddig csak a bűn eredetét kutatták, de nem vizsgálták miért vagyunk olyanok, a milyenek vagyunk? A jó ember legjellemzőbb tulajdonságai s ezek physiological alapjai. Az érzékenység és a féltékenység philosophiája. Az igazságérzetről. Az igazságérzet mint a jellem koronája és mint legmagasabb eszmény 5

II.

A testi fájdalom iránt való érzéketlenség részvétlenségre disponál. A tüdő és a szív szerepe a félelem keletkezésénél. A gonosztevők cinizmusa. A bélbaj indulatosságra, melancholiára disponál. A vérbe került idegen anyagok hatása. Az egészséges és a beteg gyermek magaviselete. A dégénérait gyermek erkölcsi. A szeretet mint az önzetlenségnek, becsületérzésnek alapja. A szerzési ösztön jó és rossz hajlamokkal párosítva. A csaló, a tolvaj, a betető. A cselszövés az állatoknál. A hazugságok özöne 28

III.

A munkásság és munkátlanság örökölt tulajdonság. A degeneráltak restsége. Kötelességérzet, mint örökölt tulajdonság. Mélyreható szervezeti változások változást idéznek elő a psychében. Elmebajok. Az alkohol megrövidíti a reakciós időt. A castratio tünetnéyei. Here és férfisság. A csalódott szerelmes fegyverei.

Homosexualitás. Az idioták erkölcsi hajlamai. A nők általában erkölcsileg jobbak. A jellem még az álomban sem változik. Erkölcsiség és hypnosis 45

IV.

Lombroso, Gall és Lawater a külsőről is felismerhetni vélik a gonoszságot. A forma, mint a lényeg mutatója. Az emberismeret el nem sajátítható különös adomány. Az erkölcsi megszokás. Dispositio nélkül nincs utánczás. Az erkölcsi megszokás, ha disposition nem támaszkodik nem alakítja át a hajlamokat. Az akarat harmadik eleme a belátás. A képzet és hangulata. A tiszta képzetek szerepe. Az akarat egy hasonlattal illusztrálva. Tévednek, a kik mindent az intelligentiára építenek. Az átlagember és tulajdonságai. A világ legnagyobb része átlagemberekből áll 61

V.

A belátás csak akkor támaszt cselekvést, ha emótiókra támaszkodhatik. Csak hasonlóval lehet hasonlót megérteni, átérezni. Mít érhet el a nevelés? A viszonyok, körülmények, a környezet. A körülmények adhatnak állást, intelligenciát, hatalmat, de nem erkölcsiséget. Az igazi gonosztevő nem javítható. Miért vagyunk consequensek, vagy inconsequensek? Csak bizonyos hajlamok férnek meg egymással. Tanulságok 76